

«Экономикалық шолу» шығарылымының мазмұны №1, 2010

№	Мақаланың атауы	Автор	Бөлімше	Көлемі, бет
Ақша-кредит саясатының дамуы				
1.	КМОД: Қазақстан экономикасының құрылымдық макроэкономикалық моделі	Ағамбаева С. Әлғожина Ә. Хақимжанов С. Қоңырбаева Б. Кучеренко Е. Талханбаева И. Төреханова Н. Тутушкин В. Шағиахметова Р. Шаих Ш. АБР жобасы шеңберіндегі консультант және бірлескен автор: Д. Кемме	Зерттеу және статистика департаменті, Төлем балансы және валюталық реттеу департаменті, Қаржы тұрақтылығы басқармасы	40
Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер				
2.	Оңтүстік Қазақстан облысындағы банктік емес айырбастау орындарының қызметі	Әжиев Е.Е.	Оңтүстік Қазақстан филиалы	4
3.	Тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесі жөнінде	Жұмашев М.Ж.	Қостанай филиалы	3
4.	Қарағанды облысының 2009 жылғы қорытындылары бойынша сыртқы экономикалық қызметі	Зейірденова Ә.Б.	Қарағанды филиалы	6
Семинарлар. Кеңестер. Конференциялар				
5.	ЕурАзЭҚ елдеріндегі кәсіпорындар мониторингі	Аубакирова Н.В. Угренинова М.Н.	Батыс Қазақстан филиалы, Қостанай филиалы	4
Барлығы				57

КМОД: Қазақстан экономикасының құрылымдық макроэкономкалық моделі

Жұмыс тобының мүшелері: С. Ағамбаева, Ә. Әлғожина, С. Хакимжанов, Б. Қоңырбаева, Е. Кучеренко, И. Талханбаева, Н. Төреханова, В. Тутушкин, Р. Шағиахметова, Ш. Шаих

АБР жобасы шеңберіндегі консультант және бірлескен автор: Д. Кемме

Азия Даму Банкі тарапынан ұсынылған техникалық көмек шеңберінде Зерттеу және статистика департаментінің, Төлем балансы және валюталық реттеу департаментінің және Қаржы тұрақтылығы басқармасының қызметкерлері Қазақстан Республикасы экономикасының құрылымдық макроэкономкалық моделін әзірледі. Осы модельді құрудың үш негізгі мақсатты ретінде төмендегілерді атап көрсетуге болады. Біріншіден, модель экономиканың құрылымын ашу, маңызды макроэкономкалық көрсеткіштер арасындағы тарихи және қазіргі заманғы өзара байланыстарды дұрыс түсіну мақсатында құрылды. Екіншіден, бағаланған теңдеулердің көпшілігі маңызды көрсеткіштер үшін, атап айтқанда, инфляция үшін орта мерзімді болжамдар алу мақсатында «теңдеулерді түзету модельдері» түрінде берілді. Үшіншіден, әсіре сценарийлер бүкіл модель шеңберінде және сол сияқты әрбір жеке модуль шеңберінде жүргізілуі мүмкін.

Әрбір жеке модульді бағалау барысы шеңберінде уақытша қатарлардың кейбір шектелгені анықталды: кейбір эндогендік ауыспалылар, атап айтқанда «Сыртқы сектор» модуліндегі, бағалау кезінде құрылымдық нысанда өзінің дәрменсіздігін дәлелдеді. Сонымен қатар, ақша-кредит саясатының мақсаттары үшін негізгі модуль «Бағалар және шығасылар» 3-модуль болып табылады, онда инфляцияның көрсеткіші бағаланады және болжанады. Осы Модульде басқа модульдерден пайдаланылатын ауыспалылар тікелей байланысты болуы мүмкін не модуль жеке модуль ретінде бағаланады, бұл ретте басқа модульдердің ауыспалылары таза экзогендік ауыспалылар ретінде қарастырылуы және балама әдістермен болжануы мүмкін. Осы қисын әрбір модульге қолданылуы мүмкін және төменде келтірілген сипаттауда әрбір модульдің ауыспалылары эндогендік, осы модуль үшін экзогендік немесе бүкіл модуль үшін эндогендік ретінде берілген.

Модельдің төменде берілген нәтижелері EViews эконометрикалық қосымшасында алынды. Теңдеулердің бірнеше рет бағаланып, ерекшелендірілді және осы үрдіс тұрақты болып табылады.

Summary

Модельді құрудың мақсаты кешенді экономикалық өзара байланыстарды талдауға арналған шектеулерді айқындаудан тұрады. КМОД моделі академиялық топтар және шешімдер қабылдайтын органдар әзірлеген дәстүрлі макроэкономкалық модельдердің құрылымына сәйкес келеді. Мәселен, өзінің пайдасын көбейтуге ұмтылатына фирмалардың; өзінің тұрмыстық деңгейін көтеруге ұмтылатын үй шаруашылықтарының; қаржы делдалдарының, монетарлық органдардың, фискальдық органдардың және қалған әлемнің болуы болжанады. Модель алты блоктан немесе «модульден» тұрады, 22 эндоген ауыспалы және 23 экзогендік ауыспалы пайдаланылады. Тұтастай алғанда, модельге экзогендік ауыспалылардың болашақ мәндерін болжау үшін құрылған бір қалыпты векторлық авторегрессиялық теңдеулер ескеріле отырып, 55 теңдеу кіреді. Бастапқыда модельдің барлық модуль теңдеулерінің бір мезгілдегі жүйесі ретінде жұмыс істейді деп болжанды. Сонымен қатар, модельді құрумен жұмыс істеу барысында деректер сапасы және деректердің қысқа қатарлары ескеріле отырып, жекелеген модульдерді бағалау туралы шешім қабылданды. Жеке теңдеулер бірнеше рет бағаланып, ерекшелендірілді. Жекелеген

Жағдайларда, мысалы, «Жиынтық ұсыныс» модулінде деректермен болған проблемалар бастапқыда болжанған егжей-тегжейлі талдауды жүргізуге мүмкіндік бермеді.

Сонымен қатар, тиісті ерекшеліктер модель үшін тұтас қолданылды. Модельдің кем дегенде жылына 1 рет бағаланатыны, деректерді құру әдістерінің және сапасының жақсартылатыны күтіледі. Ұсынылған нәтижелер модельдің нақты уақыт сәтіндегі көрінісі болып табылады. Көптеген теңдеулер үшін 1999 – 2008 жылдардағы кезең үшін тоқсандық деректер пайдаланылды. Модель жеке модульдерді бір біріне қатысынсыз пайдалануға болатындай құрылымдалды.

Әрбір модульдің теңдеуі, олардың ерекшеліктері және бағалауға қатысты проблемалар келесі бөлімдерде сипатталған. Алғашқы екі модуль нарық тауарлар мен қызмет көрсетулерді, жиынтық сұранысты және жиынтық ұсынысты сипаттайды. Тепе-тең жай-күй болған оңтайлы жағдайда олар ЖІӨ-ні немесе жиынтық шығарылымды болжау үшін пайдаланылуы мүмкін. Іс жүзінде өтпелі немесе дамушы экономикасы бар елдердің көптеген модельдері жиынтық сұраныста немесе ЖІӨ-нің шығыс бөлігінде жинақталады, себебі өндіріс, капиталдың, еңбектің және өндірістің басқа факторларының жинақталуы тарапынан деректер шектелген. Біз осындай проблемаларға тап болдық.

1-модуль, Жиынтық ұсыныс өндірістік функциямен және капиталдың жинақталуын қалыптастыруды, экономикадағы жұмыс істейтіндерді және әлеуетті ЖІӨ-ні сипаттайтын теңдеулермен берілген. Одан кейін, осы модульдің маңызды ауыспалысы – әлеуетті және нақты шығарылым (output gap) арасындағы айырма есептеп шығарылады. Деректерге қатысты, атап айтқанда капиталды жинақтау бойынша проблемалар әлеуетті шығарылымды бағалауды және есебін неғұрлым күрделі ерекшелікпен шектеді. Нәтижесінде әлеуетті шығарылымды және оның нақты шығарылым арасындағы айырмасын есептеп шығару үшін Ходрик-Прескотт сүзгісі қолданылды.

2-модуль, Жиынтық сұраныс ұлттық табыстың және оның құрамдас бөліктерін сипаттайтын теңдеулердің тепе-теңдігінен тұрады: үй шаруашылықтарын түпкілікті тұтыну шығыстары, инвестициялар, мемлекеттік сектордың түпкілікті тұтыну шығыстары, төлем балансының ағымдағы шоты. Бастапқы ерекшелікте тұтыну мен инвестициялар пайыздық ставкалар функциясы ретінде бағаланды. Алайда, әлемдік қаржы дағдарысының Қазақстан Республикасының экономикасына әсер етуін ескере отырып, ерекшеліктер қайта қарастырылды. Пайыздық ставкалардың екі теңдеуде статистикалық маңызды болғанына қарамастан, үй шаруашылықтарын түпкілікті тұтыну шығыстарының және инвестициялардың үй шаруашылықтарының қарыз алуымен және банктердің сырттан қарыз алумен сандық нормалануы мүмкін деген болжам жасалды. Ауыспалылардың деректері сондай-ақ тұтыну мен инвестицияларды бағалайтын теңдеулерде статистикалық маңызды болды. Нәтижесінде, екі ерекшелік төменде келтірілген сипатқа енгізілді. Баға (пайыздық ставкалар) немесе сан (қарыз алу) функциясын тұтыну бөлек назар аударылатын ашық мәселе болып қала ма. Мемлекеттік сектордың түпкілікті тұтыну шығыстары және төлем балансының ағымдағы шоты басқа модульдерде ерекшеленді.

Ақша-кредит саясатының мақсаттары үшін модельдің негізгі модулі Баға және шығыстар 3-модуль болып табылады. Осы модульде 5 негізгі эндогендік ауыспалы бағаланады: ЖІӨ дефляторы, ТБИ инфляциясы, жалақы, заңды тұлғаларға банктік кредиттер бойынша пайыздық ставкалар және жеке тұлғаларға банктік кредиттер бойынша пайыздық ставкалар. Инфляциялық күтулер ТБИ инфляциясының және ЖІӨ дефляторының лагтік мәндері арқылы ескеріледі. Осы екі теңдеу қысқа мерзімді теңдеуге енгізілген қателерді түзету өлшемін айқындау үшін ұзақ мерзімді коинтеграциялық теңдеумен «тепе-теңдікті түзету модельдері» түрінде ерекшеленді. Жалақы жалақының және ТБИ-дің, сондай-ақ еңбек нарығындағы қысымды қамтитын екі ауыспалының – экономикада жұмыс істейтіндердің және жұмыссыздық деңгейі және NAIRU бағаланғанның арасындағы айырманың лагтік мәні түрінде ерекшеленді. Екі пайыздық ставка ақша-кредит саясатының көрсеткіштерімен (ақша массасымен және Ұлттық Банктің ноталары бойынша ставкамен) және пайыздық ставкалардың серпінділігімен (пайыздық ставкалардың лагтік мәндері) айқындалады. Осы

Модульдегі негізгі болжамдарының толық дәлелді болып табылатынына қарамастан, кейбір мәселелер әлі де пысықтауды талап етеді.

4-модуль, Сыртқы сектор, 4 негізгі теңдеуден тұрады. Осы модульде алынған бағалауларды 2-модульдің баланс пен қызмет көрсету теңдеуінде пайдалану мақсаттары үшін экспорт пен импорт теңдеуі бағаланады. Сонымен қатар, күрделі шот және нақты тиімді айырбастау бағамы бағаланады. Жұмыс тобының ТБЖВРД-дан мүшелері осы модульді ағымдағы шоттың және кірістер балансының жекелеген құрамдас бөліктерін болжау үшін 25 теңдеуге дейін кеңейтті. Осы теңдеулер осы сипатта берілген жоқ, себебі KMOD моделін құру мақсаттары үшін тек негізгі 4 теңдеу қажет. Экспорт теңдеуі негізі сауда әріптестерінің ЖІӨ-ден және нақты экспорттық бағалардан функция ретінде «балансты түзету моделі» түрінде берілді. «Балансты түзету моделі» түрінде берілген импорт теңдеуі де ҚР ЖІӨ-дан және нақты тиімді айырбастау бағамынан функция болып табылады. 4-модульде ескерілмейтін маңызды сәт 2/3 жуығын мұнай алатын экспорт көлемінің өсуі қысқа мерзімді және орта мерзімді кезеңдерде өндірістік қуаттармен, мұнай құбырларының қуаттарымен және ұзақ мерзімді келісімшарттарда белгіленген квоталармен шектелуі мүмкін. Қаржы ағындары бойынша теңдеу сауда әріптестері елдердегі мұнайдың нақты бағаларынан таза шетелдік активтер функциясы түрінде берілген. Нақты тиімді айырбастау бағамының теңдеуі нақты таза шетел активтерінің функциясы және ҚР ЖІӨ-нің негізгі сауда әріптестері елдердің нақты ЖІӨ-ге қатынасы түрінде берілді.

5-модуль, Мемлекеттік басқару секторына республикалық бюджет, жергілікті органдардың бюджеті, бюджеттен тыс қорлар және Ұлттық қор кіреді. KMOD моделін құру үшін осы модульдің негізгі ауыспалысы 2-модульде пайдаланылатын мемлекеттік тұтыну болып табылады. Жеке ауыспалылар негізінен тепе-теңдіктерден айқындалады және мемлекеттік бюджеттің дефицитін немесе профицитін есептеу үшін қосылады.

6-модуль, Монетарлық ереже, үш теңдеуден тұрады. Алғашқы екі теңдеу бағаланған ережелер болып табылады, бұл ретте олардың бірінде ҚРҰБ ноталары бойынша пайыздық ставкалар, басқасында ресми қайта қаржыландыру ставкасы пайдаланылады. Ереже пайыздық ставкалардың инерттілігі, инфляцияның ауытқуы, ЖІӨ ауытқуы және айырбастау бағамының ауытқуы ескеріле отырып Тэйлор ережесі түрінде берілді. Одан кейін, талдау мақсаттары үшін 8% деңгейіндегі ұзақ мерзімді пайыздық ставка және инфляция бойынша әр түрлі мақсаттарды ескеріле отырып Тэйлор ережесінің бастапқы өлшемдеріне негізделген калибрленген ереже пайдаланылды. Осы модульдегі ҚРҰБ ноталары бойынша пайыздық ставкалар 2-модульде пайдаланылады.

1-кестеде KMOD моделіне кіретін негізгі теңдеулер және тепе-теңдіктер келтірілген. Кіші әріптер ауыспалылардың логарифмдерін белгілеу үшін пайдаланылды. Ауыспалылардың сипаты 1-қосымшада келтірілген.

1-кесте

KMOD моделінің негізгі теңдеулері және тепе-теңдіктері

1. Жиынтық ұсыныс	$GDP_t = EMP_t^{0.7} K_t^{0.3} TFP_t$.
(1) Өндірістік функция:	Бүкіл жүйені шешу кезінде мынадай түрде пайдаланылды: $gdp_r_sa/emp_sa = -1.9644 + 0.261*(kc_sa/emp_sa)$.
(2) Капитал:	$KC_t = (1 - DEPR)KC_{t-1} + 0.40FINV_{-1t} + 0.35FINV_{-2} + 0.25FINV_{-3}$.
(3) Жұмыспен қамту:	$\Delta emp_t = 0.545 * \Delta l_t + 0.249 * \Delta emp_{t-4} + 0.038 * (\Delta wage_r_{e-1} - \Delta TFP_{e-1}) / 0.74 - 0.024 * (\Delta gdp - \Delta TFP_t) / 0.74$.
(4) Әлеуметті шығарылым:	GDP_POT Хедрик-Прескотт сүзгісі негізінде есептеп шығарылады
(5) Өндірістік	$GAP_t = \frac{GDP_t}{GDP_POT} - 1$.

ауытқуы:	
2. Жиынтық сұраныс (6) ЖІӨ: (7) Үй шаруашылықтарының тұтынуы: (8) Үй шаруашылықтарының кірісі: (9) Негізгі капиталдың жиынтық жинақталуы:	$GDP_R = CONP_R + CONGOV_R + FINV_R + (XGS_R - MGS_R).$ $comp_r_t = 7.698 - 0.482(comp_r_{t-1} - 0.785yd_r_{t-1} - 1.421 + 0.16d1 + 0.146d2 + 0.119d3) + 0.48\Delta yd_r_t - 0.07AV_R_LOANS_T_t + 1.757(\Delta comp_r_{t-1} - \Delta comp_r_{t-5})/4.$ $\Delta yd_no_r_t = -0.006 - 0.288(yd_no_r_{t-1} - 0.703gdp_r_{t-1} - 0.317) + 0.367\Delta yd_no_r_{t-4} + 0.011\Delta gdp_r_t.$ $finv_r_t = 5.294 - 0.099R_RENTP_{t-1} + 0.086yd_ent_r_{t-1} + 0.206finv_r_{t-2} - 0.557d1 - 0.19d2.$
3. Бағалар және шығасылар (10) Инфляция: (11) ЖІӨ дефляторы: (12) Жалақы: (13.а) Заңды тұлғаларға банкті кредиттер бойынша пайыздық ставкалар: (13.б) Жеке тұлғаларға банкті кредиттер бойынша пайыздық ставкалар:	$\Delta cpi_t = 0.65*\Delta cpi_{t-1} + 0.071*GAPR_{t-1} + 0.225*\Delta p_imp0_t - 0.69*(cpi_{t-1} - 0.035*\Delta ULC_t - 0.752*wcpi_{t-1} - 0.964) - [AR(1)=0.89].$ $\Delta pgdp_t = 0.517*\Delta pgdp_{t-4} + 0.338*\Delta ULC_{t-1} + 0.358*\Delta p_imp_t - 0.646*(pgdp_{t-1} - 0.447*\Delta ULC_{t-1} - 0.071*p_imp - 0.537*p_exp - 2.0).$ $\Delta wage_t = -0.005 + 0.570*\Delta wage_{t-4} + 0.803*\Delta cpi_{t-4} + 0.067*(\Delta gdp_n_t - \Delta emp_t) - 0.006*(UER_{t-1} - NAIRU_{t-1}) + 0.084*DUMMY_t.$ $I_RENTP_t = 4.448 + 0.631*I_RENTP_{t-1} + 0.123*NOTES_{t-2}.$ $AV_I_LOANS_T_t = 2.98 + 0.778*AV_I_LOANS_T_{t-1} + 0.323*NOTES_{t-1}.$
4. Сыртқы сектор (14) Тауарлар мен қызмет көрсету балансы (15) Экспорт: (16) Импорт: (17) Таза инвестициялық позицияға түзетулер:	$CAB = XGS - MGS.$ $LOG(XGS_t/PX_t) = 7.23 + 0.027*@TREND - 0.29*LOG(GDP_EXTSA) - 0.200*LOG(PX_t/PGDP_EXT_t) + 0.424*RES_415A_XGS(-1) + [AR(1)=-0.173].$ $LOG(MGS_t/PGDP_EXT_t) = 3.784 + 0.428*LOG(PX_t/PGDP_EXT_t) + 0.824*LOG(GDP_R_t) + 1.003*LOG(REER_FAR_t) - 0.010*RES_416A_MGS(-1).$ $(NFA_t - NFA_{t-1})/NFA_{t-1} = 0.0502 - 4.04.05*e-05*(XGS - MGS) + 0.172*LOG(PX_t/PGDP_EXT_t) + [AR(4)=0.0014].$

(18) Нақты тиімді айырбастау бағамы:	$LOG(REER_FAR_t) = -0.811 - 0.0016*NFA(-1)/GDP_R(-1) + 0.147*LOG(GDP_R(-1)/GDP_EXTSA(-1)).$
5. Мемлекеттік бюджет	
(19) Түсім:	$GINC_N = GIDTN + GPITN + GCITN + GLTN + GNRN + GTARN + GCTN + GRTN.$
(20) Шығыстар:	$GEXP_N = GTR_N + GCE_N + GDS_N + GINV_N + GREP_N + GRE_N.$
(20.а) Мемлекеттік тұтыну	$GCON = GCE_N = GCE_N(-4) * (0.35*WAGE/WAGE(-4) + 0.65*PGDP/PGDP(-4)).$
(21) Бюджет балансы:	$GDEF_N = GINC_N - GEXP_N.$
(22) Мемлекеттік борыш	$GDEBT_N = GDEBT_N(-1)*[S_USD_KZT/S_USD_KZT(-1)*(1-GDEBT_KZT) + GDEBT_KZT] + GDEF_N - cac.$
6. Монетарлық ереже	
(23.а) ҚРҰБ ноталары бойынша ставкамен	$D(NOTES) = -0.449 + 0.118*D(NOTES(-1)) + (1-0.118)*(0.187*D(INF_A(3) - INF_A_TARG(3)) + 0.0345*D(S_KZT_USD(3) - S_KZT_USD_HP(3)) + 2.571*D(LOG(GDP_N(2)) - LOG(GDP_N_HP(2)))) - 10.833*D1997Q2 + 4.719*D1998Q1 + 7.069*D1998Q4 + [AR(1)=0.445].$
(23.б) ҚРҰБ ресми қайта қаржыландыру ставкасымен	$D(REF_RATE) = -0.299 + 0.240*D(REF_RATE(-1)) + (1-0.240)*(0.090*D(INF_A(0)-INF_A_TARG(0)) + 0.069*D(S_KZT_USD(3) - S_KZT_USD_HP(3)) + 1.301*D(LOG(GDP_N(0)) - LOG(GDP_N_HP(0)))) - 10.219*D1997Q2 + 4.711*D1998Q4.$
(23.с) Калибрленген теңдеу	$NOTES = 0.08 + 1.5*(INF_A - INF_A_TARG) + 0.5*GDPGAP_R.$

1. 1-модуль: Жиынтық ұсыныс

1.0: Кіріспе

«Жиынтық ұсыныс» модулі 5 теңдеуден тұрады: (1.1) бастапқыда Кобб-Дуглас өндірістік функциясы ретінде айқындалған өндірістік функция, (1.2) капитал, (1.3) жұмыспен қамту, (1.4) Хедрик-Прескотт сүзгісін қолдану негізінде бағаланған әлеуетті ЖІӨ (1.5).

Төменде алдын ала нәтижелер келтірілген. Өндірістік функция бірнеше тәсілмен есептелді. Қолайлы болу үшін біз модельді калибрлей отырып, есептелген коэффициенттердің бағаланған мәндерін пайдаландық. Жұмыспен қамтуға арналған теңдеу эконометрикалық талдау негізінде бағаланады, капитал үшін есептеледі, әлеуетті ЖІӨ үшін ЖІӨ-ге қолданылған Хедрик-Прескотт сүзгісінің мәні және ЖІӨ ауытқуы үшін тепе-теңдік пайдаланылады.

1.1: Теңдеулерді ерекшелендіру және оларды бағалау

Теңдеулердің бастапқы ерекшелігі және бағалау (1.1) – (1.5) мынадай (кіші әріптер тиісті ауыспалылардың логарифмдерін белгілеу үшін пайдаланылды):

Өндірістік функция:

$$(1.1) \ln(\text{GDP_R_SA}/\text{EMP_SA}_t) = -1.964 + 0.261 * \ln(\text{KC_SA}/\text{EMP_SA}).$$

Капитал:

$$(1.2) \text{KC}_t = (1 - \text{DEPR})\text{KC}_{t-1} + 0.4\text{FINV}_{t-1} + 0.35\text{FINV}_{t-2} + 0.25\text{FINV}_{t-3}.$$

Жұмыспен қамту:

$$(1.3) \Delta \text{emp_sa} = 0.54 * \Delta \text{lf_sa} + 0.249 * \Delta \text{emp_sa}_{t-4} + 0.038 * (\Delta \text{wage_r}_{-1} - \Delta \text{TFP}_{-1}) / 0.7 - 0.024 * (\Delta \text{gdp_sa} - \Delta \text{TFP}) / 0.74.$$

Әлеуетті ЖІӨ:

$$(1.4) \text{GDP_POT}_t = \text{HP}(\text{GDP}_t).$$

ЖІӨ ауытқуы:

$$(1.5) \text{GAP}_t = \frac{\text{GDP}_t}{\text{GDP_POT}} - 1.$$

1.1.1 Теңдеу (1.1): Өндірістік функция

Жиынтық ЖІӨ екі факторлы Кобб-Дуглас өндірістік функциясы ретінде айқындалды. Түпкілікті коэффициенттер кірістің жиынтық қосылған құндағы үлесі негізінде екі өндірістік фактор бойынша калибрленді. Бұл ретте калибрлейтін бұл коэффициенттері бағаланған коэффициенттермен бірдей. Кобб-Дугластың негізгі функциясы былайша берілген:

$$\text{GDP}_t = A \cdot \text{EMP}_t^\alpha \text{KC}_t^\beta$$

мұндағы GDP – жиынтық ішкі өнім, A – өндіріс факторларының өнімділігі, EMP – жұмыспен қамту, KC – кезең соңындағы капитал, α және β – жұмыспен қамтудың және капиталдың шығарылымға қатысты бейімділік коэффициенттері. Өндірістің ауқымы өзгерген кезде тұрақты қайтарым туралы кемшілік жіберіледі немесе $\alpha + \beta = 1$, сондықтан Кобб-Дуглас функциясы былайша берілуі мүмкін:

$$\text{GDP}_t = A \cdot \text{EMP}_t^{(1-\alpha)} \text{KC}_t^\alpha.$$

Барлығын бірлікке қайта санауда көрсету үшін екі бөлікті EMP бөле және логарифтей отырып, мынадай теңдеу аламыз:

$$(1.1) \ln(y) = \ln(A) - \alpha \ln(k),$$

мұндағы $y = \text{GDP} / \text{EMP}$, $k = \text{CAP} / \text{EMP}$. Барлық ауыспалылар дефлирленді және маусым бойынша түзетілді. Бағаланған теңдеу былайша көрінеді:

$$(1.1) \text{LOG}(\text{GDP_R_SA}/\text{EMP_SA}) = -1.964 + 0.261 * \text{LOG}(\text{KC_SA}/\text{EMP_SA})$$

1.1-кесте Өндірістік функцияның теңдеуін бағалау (1.1)

Dependent Variable: LOG(GDP_R_SA/EMP_SA)

Method: Least Squares

Date: 12/30/08 Time: 13:32
 Sample: 2001Q1 2007Q4
 Included observations: 28

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOG(KC_SA/EMP_SA)	0.261079	0.017153	15.22046	0.0000
C	-1.964359	0.009132	-215.0985	0.0000
R-squared	0.899093	Mean dependent var	-1.974856	
Adjusted R-squared	0.895212	S.D. dependent var	0.148855	
S.E. of regression	0.048186	Akaike info criterion	-3.158747	
Sum squared resid	0.060369	Schwarz criterion	-3.063590	
Log likelihood	46.22246	Hannan-Quinn criter.	-3.129657	
F-statistic	231.6625	Durbin-Watson stat	1.679705	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Регрессия нәтижелері тиімді және капитал бойынша бейімділіктің бағаланған коэффициенті α , шамамен 0,26 тең, ал тиісінше, жұмыспен қамту бойынша бейімділік коэффициенті 0,74 тең. Модельдегі барлық ауыспалылардың нақты көрсетілгенін және маусымдылыққа түзетілгенін атап өту қажет. Б. Қоңырбаеваның есептерінде (2005) басқа кезеңде есептелген капиталдың бейімділік коэффициенті 0,225, жұмыспен қамту бейімділік коэффициенті 0,775 тең болды. Екі регрессияның нәтижесі басқа елдер бойынша есептермен бірдей болды: жұмыспен қамту бейімділік коэффициенті ≈ 0.66 , капиталдың бейімділік коэффициенті ≈ 0.333 .

1.1.2 Теңдеу (1.2): Капитал

Капиталды бағалау кезінде белгілі бір қиындықтар туындады, себебі біздің пікірімізше, ресми деректер толық бағаланбаған болып табылады және оларды пайдалану дұрыс емес нәтижелерге алып келеді. Нәтижесінде есептерде жинақталған капитал бойынша ресми емес, ереже бойынша бағаланған деректер пайдаланылады, әрбір уақыт сәтіндегі капиталдың болып отырған деңгейінің амортизациясы және инвестициялардың бір бөлігінің қосылуы.

Осылайша, біз капиталдың 1995 жылғы бірінші тоқсандағы бастапқы деңгейін бағаладық ($t=1$) және кезесі кезеңдердегі капиталды мынадай формулалар бойынша есептедік:

$$KC_t = (1 - DEPR)KC_{t-1} + FINV_{t-1} \text{ for } t=2,$$

$$KC_t = (1 - DEPR)KC_{t-1} + 0.4FINV_{t-1} + 0.6FINV_{t-2} \text{ for } t=3,$$

$$KC_t = (1 - DEPR)KC_{t-1} + 0.4FINV_{t-1} + 0.35FINV_{t-2} + 0.25FINV_{t-3} \text{ for } t \geq 4,$$

мұндағы KC – негізгі капиталдың сомасы, $DEPR$ – негізгі капитал амортизациясының коэффициенті, $FINV$ – негізгі капиталға инвестициялар. Өндірістік функцияның теңдеуінде 2001 жылдан бастап уақытша қатарлар пайдаланылды.

1.1.3: 1.3-теңдеу: Жұмыспен қамту

Жұмыспен қамтуға арналған бірнеше ерекшелік бағаланды. Екі ерекшелік осы жұмыста сипатталды, олардың біріншісі модельде қолданылды. Екі ерекшелік жұмыспен қамтуды (EMP), экономикалық белсенді халықты және жұмыспен қамтудың лагтік мәнін байланыстарды. Біз сондай-ақ жалақының өсуі, өндіріс факторларының өнімділігі сияқты ауыспалыларды, сондай-ақ ЖІӨ өсуі мен өндіріс факторлары өнімділігінің өсуі арасындағы айырманы пайдаландық. Бағаланған теңдеу былайша көрініс табады:

$$(1.3) \quad \Delta emp_sa = 0.545 * \Delta lf_sa + 0.249 * \Delta emp_sa_{t-4} + 0.038 * (\Delta wage_r_{-1} - \Delta TFP_{-1}) / 0.74 - 0.024 * (\Delta gdp_sa - \Delta TFP) / 0.74.$$

1.2-кесте: Жұмыспен қамту теңдеуін бағалау (1.3)

Dependent Variable: D(LOG(EMP_SA))
 Method: Least Squares
 Date: 12/19/08 Time: 16:14
 Sample (adjusted): 2002Q3 2007Q4
 Included observations: 22 after adjustments
 Convergence achieved after 15 iterations

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LOG(LF_SA))	0.545393	0.103369	5.276187	0.0001
(D(LOG(WAGE_R(-1)))-D(TFP(-1)))/0.74	0.038222	0.021257	1.798137	0.0899
D(LOG(EMP_SA(-4)))	0.249205	0.106710	2.335343	0.0320
(D(LOG(GDP_R_SA))-D(TFP))/0.74	0.023950	0.035145	0.681459	0.5048
AR(1)	-0.345004	0.258908	-1.332537	0.2003
R-squared	0.788989	Mean dependent var		0.006472
Adjusted R-squared	0.739339	S.D. dependent var		0.016182
S.E. of regression	0.008262	Akaike info criterion		-6.557651
Sum squared resid	0.001160	Schwarz criterion		-6.309687
Log likelihood	77.13417	Hannan-Quinn criter.		-6.499239
Durbin-Watson stat	2.115484			
Inverted AR Roots	-0.35			

Біз сонымен қатар ЕМР жұмыспен қамтылуын байланыстыратын әлдеқайда қарапайым баламалы ерекшеліктерді, LF экономикалық тұрғыдан белсенді халқын, жұмыспен қамтудың лагты мәнін және нақты еңбекақы мәнін бағаладық. Теңдеу былайша құрылды:

$$(1.3a) \quad \Delta emp_t = 0.433 * \Delta lf_sa_t + 0.418 * \Delta emp_{t-4} + 0.029 * wage_r_{t-1} / pgdp_{t-1}$$

1.3-кесте. Жұмыспен қамтудың баламалы ерекшеліктері бар теңдеуді бағалау (1.3a)

Dependent Variable: D(LOG(EMP_SA))
 Method: Least Squares
 Date: 01/18/09 Time: 22:56
 Sample (adjusted): 2002Q2 2007Q4
 Included observations: 23 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LOG(LF_SA))	0.432933	0.098120	4.412285	0.0003
D(LOG(EMP_SA(-4)))	0.418540	0.093855	4.459429	0.0002
D(LOG(WAGE_R(-1)/PGDP(-1)))	0.029196	0.015865	1.840192	0.0806
R-squared	0.778072	Mean dependent var		0.007480
Adjusted R-squared	0.755879	S.D. dependent var		0.016533
S.E. of regression	0.008169	Akaike info criterion		-6.655922
Sum squared resid	0.001335	Schwarz criterion		-6.507814
Log likelihood	79.54310	Hannan-Quinn criter.		-6.618673
Durbin-Watson stat	2.073727			

Екі мамандықты та айтарлықтай қолдануға болады.

1.1.4: 1.4-теңдеу: Әлеуетті ЖІӨ

Әлеуетті ЖІӨ Хедрик-Прескотт (НР) сүзгішін пайдалана отырып есептелді. Бұған дейін әлеуеттік ЖІӨ-ді есептеуге әрекет жасалды, онда еңбек шығынының әлеуетті көлемі

NAIRU индикаторы түзеткен еңбек ресурстарының саны арқылы айқындалды. Алайда, NAIRU индикаторын бұдан да ертерек кезеңде айқындау мүмкін емес. Мәселен, теңдеу былайша құрылды:

$$(1.4) \quad GDP_R_SA_POT = HP(GDP_R_SA).$$

1.1.5: 1.5-теңдеу: ЖІӨ ауытқуы

ЖІӨ ауытқуы былайша жазылуы мүмкін:

$$(1.5) \quad GAP_R_SA = \frac{GDP_R_SA}{GDP_R_SA_POT} - 1.$$

ЖІӨ ауытқуы ауыспалы болуы мүмкін, себебі басқа модульдерде, мысалы, 6 «Монетарлық ереже» модулінде және 3 «Бағалар және шығасылар» модулінде пайдаланылады.

1.2. 1-модульдегі ауыспалыларды белгілеу және айқындау

Эндогенные переменные:		
GDP_R_SA	Нақты ЖІӨ, млрд. теңге, 1994 жылғы бағамен, маусымға қарай түзетілген	1.1-теңдеу
KC_SA	капитал, кезең аяғындағы, маусымға қарай түзетілген (есептеу формуласы)	1.2-теңдеу
EMP_SA	экономикада жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам, маусымға қарай түзетілген	1.3-теңдеу
GDP_POT	әлеуетті ЖІӨ, GDP_R бойынша деректерді HP өткізу	1.4-теңдеу
GAP_R_SA	нақты ЖІӨ ауытқуы, маусымға қарай түзетілген	1.5-теңдеу
Экзогенді ауыспалылар		
LF	экономикалық тұрғыдан белсенді халық, мың адам	
FINV	негізгі капиталдың жалпы жинақталуы, млрд. теңге	2-модуль
TFP	өндіріс факторларының өнімділігі	
WAGE_R	нақты орташа еңбекақы, теңге	3-модуль
DEPR	капиталды амортизациялау жылдамдығы	
PGDP	ЖІӨ дефляторы, 1994Q1=100	3-модуль

2. 2-модуль: Жиынтық сұраныс

2.0. Кіріспе

«Жиынтық сұраныс» 2-модулі 4 теңдеуден тұрады: ұлттық кірістің (ЖІӨ) тепе-теңдігі, оның құрамдас бөлігі – үй шаруашылықтарының тұтынуына және үй шаруашылықтарының инвестицияларына жұмсалған шығыстар (белгіленген капиталдың жинақталуы), тұтыну функциясын бағалау үшін қажетті үй шаруашылықтарының тұтынуын сипаттайтын екінші негізгі теңдеу үшін, өз кезегінде, түсіндіретін ауыспалы болып табылатын үй шаруашылықтарының қолда бар кірісі. ЖІӨ-нің басқа екі құрамдас бөлігі мемлекеттік сектордың тұтынуы және сауда балансы 5-модульден пайдаланылады. Мемлекеттік сектордың тұтынуы осындай қарқынмен өседі деп болжанатын мемлекеттік басқару секторы тұтастай алғанда және «Сыртқы сектор» 4-модулі, онда экспорт пен импорт бағаланады.

Тұтыну функциясы (2.7) үй шаруашылықтары тұтынуының (CONP_R) қолда бар кіріске (YD_R) және жеке тұлғаларға теңгемен кредиттер бойынша пайыздық ставканың (AV_R_LOANS_T) тәуелділігін көрсетеді. Тұтыну мен қолда бар кіріс арасында оң тәуелділік, ал тұтыну мен пайыздық ставкалар арасында кері тәуелділік күтіледі.

(2.8) теңдеуде үй шаруашылықтарының операциялық резерві (YD_NO_R) оның лагтелген және нақты ЖІӨ-мен (GDP_R) оң байланысқан. Үй шаруашылықтарының қолда

бар кірісі мен еңбекақы қоры арасындағы айырма үй шаруашылықтарының операциялық резерві үшін прокси ретінде пайдаланылады (өзін өзі жұмыспен қамту және жеке кәсіпкерлік нәтижесінде алынған кіріс).

(2.9) теңдеуде капиталдың жалпы жинақталуы (FINV_R) заңды тұлғаларға кредиттерге пайыздық ставкалардан кері тәуелділікте (R_RENTP) және кәсіпорындардың бөлінбеген пайдасынан тікелей тәуелділікте (YD_ENT).

Барлық теңдеулер қателерді түзету әдісін пайдалана отырып, қысқа мерзімді тәуелділікті түсіндіреді. Алдымен ұзақ мерзімді тәуелділіктер бағаланды. Содан кейін осы теңдеудегі қателер қосымша түсіндіретін ауыспалылар қосыла отырып, басты қысқа мерзімді теңдеуге қосылды.

2.1. Теңдеулер ерекшелігі және оларды бағалау

Бұл модульдің төрт теңдеуінің ерекшелігі польшалық модельдің ерекшеліктеріне ұқсас. Бас әріптер ауыспалылардың логарифмдерін білдіру үшін пайдаланылды. Ауыспалылардың сипаттамасы 2.3-бөлімде берілген. 2-модульдің бағаланатын теңдеулері:

$$(2.6) \text{GDP} = \text{CONP_R} + \text{GOV_CONP_R} + \text{FINV_R} + \text{CAB_R},$$

$$(2.7) \text{conp_r}_t = 7.698 - 0.482(\text{conp_r}_{t-1} - 0.785\text{yd_r}_{t-1} - 1.421 + 0.161d1 + 0.146d2 + 0.119d3) + 0.48\Delta\text{yd_r}_t - 0.07\text{AV_R_LOANS_t} + 1.757(\Delta\text{conp_r}_{t-1} - \Delta\text{conp_r}_{t-5})/4,$$

$$(2.8) \Delta\text{yd_no_r}_t = -0.006 - 0.288(\text{yd_no_r}_{t-1} - 0.703\text{gdp_r}_{t-1} - 0.317) + 0.367\Delta\text{yd_no_r}_{t-4} + 0.011\Delta\text{gdp_r}_t,$$

$$(2.9) \text{finv_r}_t = 5.294 - 0.099\text{R_RENTP}_{t-1} + 0.0866\text{yd_ent}_{t-1} + 0.206\text{finv_r}_{t-2} - 0.557D1 - 0.187D2.$$

Теңдеу (2.7): Үй шаруашылықтарын түпкілікті тұтынуға жұмсалатын шығыстар

Тұтыну, қолда бар кіріс және маусымдық ауыспалылық (d1, d2, d3) арасындағы ұзақ мерзімді байланысты сипаттайтын коинтеграциялық теңдеу бірінші бағалайтын теңдеу болды. Бұл теңдеудің стандартты қателері қысқа мерзімді теңдеуге кіргізілді. Нәтижесінде, нақты тұтыну (ТБИ түзетілген) жеке тұлғаларға теңгемен берілген кредиттерге нақты пайыздық ставкалардан туындайтын функцияларды, нақты қолда бар кірістің логарифмдермен берілген айырмашылықтарын, қателер мен тұтыну логарифмінің лагталған көлемін түзету элементін білдіреді. Теңдеу EGARCH әдісінің көмегімен бағаланды, себебі OLS әдісін пайдаланған жағдайда қалдықтарда оң автокорреляция байқалды.

2.1-кесте: Үй шаруашылықтарының тұтынуына жұмсалатын шығыстар теңдеуін бағалау (2.7)

Dependent Variable: LOG(CONP_R)

Method: ML - ARCH (Marquardt) - Normal distribution

Date: 07/23/08 Time: 15:47

Sample: 2001Q1 2008Q1

Included observations: 29

Convergence achieved after 33 iterations

Presample variance: backcast (parameter = 0.7)

LOG(GARCH) = C(6) + C(7)*ABS(RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1))) + C(8)

*ABS(RESID(-2)/@SQRT(GARCH(-2))) + C(9)*RESID(-1)

/@SQRT(GARCH(-1)) + C(10)*LOG(GARCH(-1)) + C(11)

*LOG(GARCH(-2))

	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
--	-------------	------------	-------------	-------

C	7.697768	0.079036	97.39534	0.0000
AV_R_LOANS_T	-0.070248	0.003376	-20.80586	0.0000
DLOG(YD_R)	0.480017	0.120132	3.995762	0.0001
LOG(CONP_R(-1))-0.784717*LOG(YD_R(-1))- 1.420825+0.161114*D1+0.146152*D2+0.118576*D3	-0.482160	0.075183	-6.413144	0.0000
(LOG(CONP_R(-1))-LOG(CONP_R(-5)))/4	1.756813	0.700619	2.507516	0.0122

Variance Equation

C(6)	-3.836186	3.270759	-1.172873	0.2408
C(7)	1.875812	0.705625	2.658368	0.0079
C(8)	-2.745344	1.490327	-1.842109	0.0655
C(9)	0.459856	0.671220	0.685104	0.4933
C(10)	0.525559	0.484544	1.084647	0.2781
C(11)	-0.436926	0.454073	-0.962237	0.3359

R-squared	0.746128	Mean dependent var	6.400982
Adjusted R-squared	0.605088	S.D. dependent var	0.276816
S.E. of regression	0.173957	Akaike info criterion	-1.337869
Sum squared resid	0.544696	Schwarz criterion	-0.819240
Log likelihood	30.39911	Hannan-Quinn criter.	-1.175441
F-statistic	5.290196	Durbin-Watson stat	1.634433
Prob(F-statistic)	0.001116		

Бұл теңдеудің барлық коэффициенттерінің дұрыс белгілері бар және олар статистикалық тұрғыдан маңызды болып табылады: пайыздық ставкалар мен тұтыну арасындағы теріс тәуелділік, үй шаруашылықтарының қолда бар кірістері мен тұтынуы арасындағы оң тәуелділік байқалады. Қателерді түзету мүшесінің алдындағы теріс белгі қысқа мерзімді теңдеудің ауыспалылығының ағымдағы мәні оның ұзақ мерзімді мәнінен жоғары болған жағдайда бұзылатындығын көрсетеді.

Пайыздық ставкалар орнына үй шаруашылықтарына жаңа кредиттердің көлемі пайдаланылған осы теңдеудің баламалы ерекшелігінде (OLS әдісімен бағалау) үй шаруашылықтарын тұтынуы мен кредиттерінің көлемі арасындағы оң тәуелділік алынды (LOANS_F_TOT_R). Нәтижелері 2.2-кестеде берілген.

2.2-кесте: Теңдеудің баламалы ерекшелігін бағалау (2.7)

Dependent Variable: LOG(CONP_R)

Method: Least Squares

Date: 07/24/08 Time: 10:08

Sample: 2001Q1 2008Q1

Included observations: 29

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.548620	0.815981	3.123381	0.0051
LOG(LOANS_F_TOT_R)	0.070852	0.040168	1.763883	0.0923
DLOG(YD_R)	0.570313	0.152965	3.728384	0.0012
LOG(CONP_R(-1))-0.784717*LOG(YD_R(-1))- 1.420825+0.161114*D1+0.146152*D2+0.118576*D3	0.358393	0.201599	1.777754	0.0899
(LOG(CONP_R(-1))-LOG(CONP_R(-5)))/4	-0.471196	0.673982	-0.699123	0.4921
D1	-0.222010	0.060706	-3.657145	0.0015
D2	-0.175493	0.048308	-3.632795	0.0016
D3	-0.164371	0.069698	-2.358341	0.0281

R-squared	0.937864	Mean dependent var	6.400982
Adjusted R-squared	0.917152	S.D. dependent var	0.276816

S.E. of regression	0.079677	Akaike info criterion	-1.992730
Sum squared resid	0.133316	Schwarz criterion	-1.615545
Log likelihood	36.89458	Hannan-Quinn criter.	-1.874600
F-statistic	45.28140	Durbin-Watson stat	2.102614
Prob(F-statistic)	0.000000		

Теңдеу (2.8): Қолда бар кіріс

Үй шаруашылықтарының тұтыну болжамы үшін қажетті үй шаруашылықтарының қолда бар кірісінің болашақтағы мәндерін алу үшін (2.7-теңдеу) үй шаруашылықтарының операциялық резервінің теңдеуі бағаланды. Үй шаруашылықтарының операциялық резерві өзін-өзі қамтылғандардың кірістерінен және жеке кәсіпкерлердің кірістерінен тұрады, ол үшін прокси-ауыспалы ретінде үй шаруашылықтарының қолда бар кірістері мен еңбекақы қорының арасындағы айырма айқындалды (YD_NO_R). Бұл теңдеу қателерді түзету мүшесінің функциялары (нақты операциялық резерв пен нақты ЖІӨ арасындағы ұзақ мерзімді тәуелділік), төрт кезеңді лагы бар және нақты ЖІӨ логарифмі өзгерген эндогенді ауыспалы түрінде берілген.

2.3-кесте: Қолда бар кіріс теңдеуін бағалау (2.8)

Dependent Variable: DLOG(YD_NO_R)

Method: Least Squares

Date: 07/23/08 Time: 15:40

Sample (adjusted): 1999Q2 2008Q1

Included observations: 36 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.005693	0.036211	-0.157203	0.8761
LOG(YD_NO_R(-1))-0.703215*LOG(GDP_R(-1))-0.317190	-0.288283	0.104743	-2.752279	0.0097
DLOG(YD_NO_R(-4))	0.367216	0.153397	2.393895	0.0227
DLOG(GDP_R)	0.010944	0.260120	0.042072	0.9667
R-squared	0.299990	Mean dependent var		0.012636
Adjusted R-squared	0.234364	S.D. dependent var		0.242739
S.E. of regression	0.212398	Akaike info criterion		-0.156269
Sum squared resid	1.443616	Schwarz criterion		0.019678
Log likelihood	6.812840	Hannan-Quinn criter.		-0.094859
F-statistic	4.571207	Durbin-Watson stat		1.923940
Prob(F-statistic)	0.008953			

Осы теңдеуді бағалаудың алынған нәтижелері ұзақ мерзімді трендтен ауытқыған статистикалық тұрғыдан маңызды кері қысқа мерзімді тәуелділікті, статистикалық тұрғыдан маңызды оның лагты көлемімен оң тәуелділікті және статистикалық тұрғыдан маңызды емес нақты ЖІӨ-мен тәуелділікті көрсетеді. Сонымен қатар тұтыну теңдеуіндегі қолда бар кірісті айқындау үшін еңбекақы қорымен бірге қосылатын үй шаруашылықтары операциялық резервінің болжамы қажет (2.7).

Теңдеу (2.9): Негізгі капиталды жинақтау

Негізгі капиталды нақты жинақтау (ВВП, FINV_R дефляторына түзетілген) жеке тұлғаларға кредиттер бойынша нақты пайыздық ставкалардың функциясы, кәсіпорындардың бөлінбеген пайдасы (YD_ENT_R), екі кезеңдік лагы бар эндогенді

ауыспалы және маусымдық жалған ауыспалылар түрінде берілген. Нақты пайыздық ставкалар жағдайындағы коэффициент статистикалық тұрғыдан маңызды болып табылады және, күткендей, оның теріс белгісі бар, яғни инвестициялар осы ауыспалының кері тәуелділігінде деген сөз. Басқа ауыспалылар алдындағы коэффициенттердің белгісі оң, бірақ статистикалық тұрғыдан маңызды емес болып табылады.

2.4-кесте: Негізгі капиталды жинақтау теңдеуін бағалау (2.9)

Dependent Variable: LOG(FINV_R)

Method: Least Squares

Date: 07/26/08 Time: 14:10

Sample (adjusted): 1999Q4 2007Q4

Included observations: 33 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	5.293773	1.048373	5.049511	0.0000
R_RENTP(-1)	-0.098714	0.025371	-3.890836	0.0006
LOG(YD_ENT_R(-1))	0.086421	0.083395	1.036286	0.3093
LOG(FINV_R(-2))	0.206023	0.140247	1.469004	0.1534
D1	-0.556897	0.093205	-5.974935	0.0000
D2	-0.186775	0.073737	-2.532988	0.0174
R-squared	0.890121	Mean dependent var		5.411369
Adjusted R-squared	0.869773	S.D. dependent var		0.457508
S.E. of regression	0.165101	Akaike info criterion		-0.601558
Sum squared resid	0.735971	Schwarz criterion		-0.329466
Log likelihood	15.92571	Hannan-Quinn criter.		-0.510007
F-statistic	43.74511	Durbin-Watson stat		1.708072
Prob(F-statistic)	0.000000			

Тұтынудың функциясының баламалы ерекшелігіне ұқсас нақты белгіленген инвестициялар логарифмі берілген кредиттерге пайыздық ставкалар емес, олардың функциялар болып табылатын теңдеу бағаланды. Нәтижелері 2.5-кестеде берілген. Сырттан алынған қарыздар логарифмінің алдындағы коэффициент (BOR_T_R), болжағандай, оң және статистикалық тұрғыдан маңызды. Ал басқа ауыспалылар алдындағы коэффициенттер дұрыс белгілерінің болуына қарамастан статистикалық тұрғыдан маңызды емес болып табылады.

2.5-кесте: Теңдеудің баламалы ерекшелігін бағалау (2.9)

Dependent Variable: LOG(FINV_R)

Method: Least Squares

Date: 07/22/08 Time: 19:33

Sample (adjusted): 1999Q4 2007Q4

Included observations: 33 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.964991	0.593275	4.997668	0.0000
LOG(BOR_T_R)	0.215699	0.055735	3.870105	0.0006
LOG(YD_ENT_R(-1))	0.133193	0.093055	1.431347	0.1634
LOG(FINV_R(-1))	0.166238	0.131054	1.268469	0.2151
DUMMY	-0.605884	0.137825	-4.396034	0.0001
R-squared	0.871421	Mean dependent var		5.411369
Adjusted R-squared	0.853052	S.D. dependent var		0.457508
S.E. of regression	0.175380	Akaike info criterion		-0.504994

Sum squared resid	0.861230	Schwarz criterion	-0.278251
Log likelihood	13.33240	Hannan-Quinn criter.	-0.428702
F-statistic	47.44106	Durbin-Watson stat	1.792192
Prob(F-statistic)	0.000000		

Сонымен қатар сырттан алынған қарыздың ішкі кредиттеу белсенділігіне әсерін анықтау мақсатында сырттан қарыз алудың функциясы ретіндегі ішкі кредиттеуді ерекшелендіретін қарапайым теңдеу бағаланды. 2.6-кестеде көрсетілген нәтижелер көрсетіп отырғандай, банктердің сырттан алған қарыздары (BOR_T_R) мен жеке тұлғаларға жаңа кредиттердің көлемдері (LOANS_ENT_F_TOT_R) арасында оң және статистикалық тұрғыдан маңызды тәуелділік байқалады.

2.6-кесте: Жеке тұлғаларға жаңа кредиттердің теңдеуін бағалау

Dependent Variable: LOG(LOANS_ENT_F_TOT_R)

Method: Least Squares

Date: 07/22/08 Time: 19:34

Sample (adjusted): 1999Q1 2007Q4

Included observations: 36 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.898749	0.135028	28.87353	0.0000
LOG(BOR_T_R)	0.440651	0.030147	14.61674	0.0000
R-squared	0.862709	Mean dependent var		5.760251
Adjusted R-squared	0.858671	S.D. dependent var		0.716182
S.E. of regression	0.269240	Akaike info criterion		0.267522
Sum squared resid	2.464658	Schwarz criterion		0.355495
Log likelihood	-2.815398	Hannan-Quinn criter.		0.298227
F-statistic	213.6490	Durbin-Watson stat		0.529116
Prob(F-statistic)	0.000000			

Негізгі капиталға инвестициялар сырттан алынған қарыздардың қарапайым функциясы ретінде бағаланды (2.7-кесте), онда инвестициялар (FINV_R) мен жеке тұлғаларға жаңа кредиттер көлемдері (LOANS_ENT_F_TOT_R) арасында оң және статистикалық тұрғыдан маңызды тәуелділік байқалады.

2.7-кесте: Теңдеудің баламалы ерекшелігін бағалау (2.9)

Dependent Variable: LOG(FINV_R)

Method: Least Squares

Date: 07/23/08 Time: 16:47

Sample (adjusted): 1999Q4 2007Q4

Included observations: 33 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.978733	0.356418	2.746027	0.0104
LOG(LOANS_ENT_F_TOT_R)	0.498263	0.104444	4.770618	0.0001
LOG(YD_ENT_R(-1))	0.229000	0.071949	3.182817	0.0036
LOG(FINV_R(-1))	0.080328	0.126484	0.635085	0.5305
DUMMY	-0.462346	0.125182	-3.693396	0.0009
R-squared	0.891131	Mean dependent var		5.411369
Adjusted R-squared	0.875579	S.D. dependent var		0.457508

S.E. of regression	0.161379	Akaike info criterion	-0.671398
Sum squared resid	0.729207	Schwarz criterion	-0.444654
Log likelihood	16.07806	Hannan-Quinn criter.	-0.595105
F-statistic	57.29758	Durbin-Watson stat	1.739595
Prob(F-statistic)	0.000000		

Берілген барлық ерекшеліктерді қарап, Модульде 2.4-кестедегі ерекшеліктерді пайдалануға шешім қабылданды.

2.2. 2-модульдегі ауыспалылардың белгілері айқындамалары

Эндогенді ауыспалылар:		
GDP	ЖІӨ, млрд. теңге	
GDP_R	нақты ЖІӨ, 2000Q4 =100	2.6-теңдеу
CONP_R	үй шаруашылықтарының түпкілікті тұтынуына жұмсалатын нақты шығыстар, млрд. теңге, ТБИ түзетілген, 2000Q4 =100	2.7-теңдеу
YD_NO_R	үй шаруашылықтарының қолда бар кірістері мен еңбекақы қорының арасындағы айырма (үй шаруашылықтарының операциялық резерві үшін прокси), млрд. теңге, ТБИ түзетілген, 2000Q4 = 100	2.8-теңдеу
FINV_R	негізгі капиталдың жалпы жинақталуы, млрд. теңге, ЖІӨ дефляторына түзетілген	2.9-теңдеу
LOANS_ENT_F_TOT_R	жеке тұлғаларға теңгемен және шетел валютасымен жаңа кредиттердің көлемі, ЖІӨ дефляторына түзетілген, млрд. теңге	
Экзогенді ауыспалылар (2-модуль үшін)		
CAB_R	= (XGS-MGS)*ER/PGDP*100	4-модуль
GOV_CONP_R	мемлекеттік басқару секторының түпкілікті тұтынуына жұмсалатын шығыстар, млрд. теңге, ТБИ түзетілген, 2000Q4=100	5-модуль
AV_R_LOANS_T	жеке тұлғаларға теңгемен кредиттер бойынша нақты пайыздық ставкалар, ТБИ түзетілген, %	3-модуль
EMP	экономикада жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам	1-модуль
ER	теңгенің АҚШ долларына номиналды бағамы	4-модуль
CPI	ТБИ, %, 2000Q4 = 100	3-модуль
MGS	тауарлар мен қызметтер импорты, млрд. АҚШ долл.	4-модуль
R_RENTP	жеке тұлғаларға банктік кредиттер бойынша нақты пайыздық ставкалар, ТБИ түзетілген, %	3-модуль
PGDP	ЖІӨ дефляторы, %, 1997Q4 = 100	3-модуль
WAGE	номиналды орташа еңбекақы, теңге	3-модуль
XGS	тауарлар мен қызметтер экспорты, млрд. АҚШ долл.	4-модуль
Барлық модель үшін экзогенді ауыспалылар		
YD_R	үй шаруашылықтарының қолда бар кірісі, ТБИ түзетілген, млрд. теңге	
YD_ENT	кәсіпорындардың қолда бар кірісі (салық салғаннан кейінгі кіріс), млрд. теңге	
BOR_T_R	банктердің сырттан қарыз алуы, ЖІӨ дефляторына түзетілген, млрд. теңге	
BOR_ENT_T_R	нақты сектордың сырттан қарыз алуы, ЖІӨ дефляторына түзетілген, млрд. теңге	
LOANS_F_TOT_R	үй шаруашылықтарына ұлттық және шетел валютасымен берілген кредиттердің көлемі, ТБИ түзетілген, млрд. теңге	
D1	1-тоқсан үшін маусымдық жалған ауыспалы	
D2	2-тоқсан үшін маусымдық жалған ауыспалы	
D3	4-тоқсан үшін маусымдық жалған ауыспалы	
Dummy	мәні 2006Q1, 2007Q1-де 1-ге және басқа кезеңдерде 0-ге тең болатын жалған ауыспалы	

3. 3-модуль: Бағалар және шығасылар

Бұл модуль экономикада бағаны және шығасыны айқындайтын 5 теңдеуді қамтиды. Олар тікелей немесе жанама түрде ақша-кредит саясатының салдарларын көрсетеді және айрықша көңіл бөлуді талап етеді. Бұл теңдеулерге тұтыну бағасының индексі (ТБИ), ЖІӨ дефляторы, жалақы, сондай-ақ пайыздық ставкалар кіреді.

Ақша-кредит саясатының тағы бір маңызды құралы болып айырбастау бағамы табылады. Ол 4 модуль шеңберінде бағаланады және сипатталады. Бұдан басқа, бұл бөлімде NAIRU (жұмыссыздықтың инфляцияға қарқын қоспайтын деңгейі) есептеуге арналған теңдеу қаралады. Бұл – жалақы бойынша теңдеудің шеңберінде есептелетін және басқа модульдерде пайдаланылатын ауыспалы.

3.1. Теңдеулердің ерекшеліктері және оларды бағалау

Бұдан әрі модульдің 6 теңдеуінің бастапқы ерекшеліктері, сондай-ақ жұмыс күшіне меншікті шығынының тепе-теңдігі келтірілген:

(3.10) Тұтыну бағасының индексі

$$DLOG(CPI) = 0.650 * DLOG(CPI(-1)) + 0.071 * GAPR(-1) + 0.225 * DLOG(P_IMP) - 0.69 * (LOG(CPI) - 0.964 - 0.035 * D(ULC) - 0.752 * LOG(WCPI(-1))) - 0.884 * AR(1).$$

(3.11) ЖІӨ дефляторы

$$DLOG(PGDP) = 0.517 * DLOG(PGDP(-4)) + 0.338 * D(ULC(-1)) + 0.358 * DLOG(P_IMP) - 0.646 * (LOG(PGDP) - 2.0 - 0.447 * D(ULC(-1))) - 0.071 * LOG(P_IMP) - 0.537 * LOG(P_EXP).$$

(3.12) Жалақы, Филипс қисығы және жұмыс күшіне меншікті шығын

(3.12.1) Жалақы

$$\Delta wage_t = -0.005 + 0.570 \Delta wage_{t-4} + 0.803 \Delta cpi_{t-4} + 0.067 (gdp_n_t - emp_t) - 0.006 (UER_{t-1} - NAIRU_{t-1}) + 0.084 DUMMY.$$

(3.12.2) Филипс қисығы

$$\Delta(INF_A) = 6.443 + (-0.721) * UER.$$

(3.12.3) Жұмыс күшіне меншікті шығын

$$ULC = (WAGE * EMP) / GDP.$$

(3.13) Пайыздық ставкалар

(3.13.1) Банктердің заңды тұлғаларға кредиттері бойынша пайыздық ставкалар

$$I_RENTP_t = 4.448 + 0.631 I_RENTP_{t-1} + 0.123 NOTES_{t-2}.$$

(3.13.2) Банктердің жеке тұлғаларға кредиттері бойынша пайыздық ставкалар

$$AV_I_LOANS_T_t = 2.979 + 0.778 AV_I_LOANS_T_{t-1} + 0.323 NOTES_{t-1}.$$

Осы теңдеулерді бағалау ставкалары төменде берілді.

3.1.1. 3.10-теңдеу: Тұтыну бағаларының индексі

3.10 Тұтыну бағаларының индексі

$$DLOG(CPI) = 0.650 * DLOG(CPI(-1)) + 0.071 * GAPR(-1) + 0.225 * DLOG(P_IMP) - 0.69 * (LOG(CPI) - 0.964 - 0.035 * D(ULC) - 0.752 * LOG(WCPI(-1))) - 0.884 * AR(1).$$

Тұтыну бағаларының индексі инфляциялық күтулердің функциясы (лагпен инфляция), жұмыс күшіне меншікті шығын, импорттық бағалар, әлемдік инфляция және ЖІӨ ауытқу ретінде берілді. Жұмыс күшіне меншікті шығын (3.12.3) теңдеуінде есептеледі. Барлық ауыспалылар маусым бойынша бірдейлендірілген және тұрақты болып табылады. Деректер тоқсандық және 2001 жылғы 1 тоқсаннан бастап 2008 жылғы 2 тоқсан аралығындағы кезеңді қамтиды. Инфляцияны бағалау үшін бағаның қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді өзгеруін ескеруге мүмкіндік беретін қателерді түзету тетігі пайдаланылды (RESID310A_CPI(-1) ауыспалысы 3.1.1-1-кестеде).

ЖІӨ-нен ауытқу нақты және әлеуетті ЖІӨ арасындағы айырма ретінде есептелді, мұндағы әлеуетті ЖІӨ Ходрик-Прескотт сүзгісінің көмегімен бағаланды. Жұмыс күшіне меншікті шығындар ЖІӨ-ге бөлінген жалпы жалақы төлеу қоры ретінде есептелді (экономикада жұмыспен қамтылғандардың орташа айлық жалақыға көбейтілген саны), ((3.1.2.3) теңдеу).

Ақшаға сұраныс тұрақты емес экономикада экономикалық теория бойынша шығасылардың өсуіне негізделген инфляция жұмыс күшіне, ЖІӨ ауытқуына, импорт бағаларына және инфляциялық күтулерге арналған меншікті шығынға тәуелді болады. Соңғысы модельде лагтелген инфляция (бейімделген күтулер) ретінде берілді.

3.1.1-1-кесте. Инфляция теңдеуін бағалау (3.10b)

Dependent Variable: DLOG(CPI)

Method: Least Squares

Date: 03/21/09 Time: 12:31

Sample (adjusted): 2001Q4 2008Q2

Included observations: 27 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DLOG(CPI(-1))	0.649617	0.145995	4.449588	0.000183
GAPR(-1)	0.071124	0.021807	3.261577	0.003433
DLOG(P_IMP)	0.225034	0.068626	3.279121	0.003291
RESID310A_CPI(-1)	-0.689626	0.224033	-3.078232	0.005314
R-squared	0.447736	Mean dependent var		0.022256
Adjusted R-squared	0.375702	S.D. dependent var		0.016376
S.E. of regression	0.012939	Akaike info criterion		-5.721105
Sum squared resid	0.003850	Schwarz criterion		-5.529129
Log likelihood	81.234921	Hannan-Quinn criter.		-5.664020
Durbin-Watson stat	1.672317			

3.1.1-2-кесте Коинтеграциялық теңдеуді бағалау (3.10a)

Dependent Variable: LOG(CPI)

Method: Least Squares

Date: 03/21/09 Time: 12:29

Sample (adjusted): 2001Q3 2008Q2

Included observations: 28 after adjustments

Convergence achieved after 10 iterations

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.964174	0.890166	1.083139	0.289508
D(ULC)	0.035387	0.019156	1.847337	0.077062
LOG(WCPI(-1))	0.751738	0.157471	4.773816	0.000000
AR(1)	0.883536	0.087320	10.118356	0.000000

R-squared	0.993310	Mean dependent var	4.891599
Adjusted R-squared	0.992474	S.D. dependent var	0.170557
S.E. of regression	0.014796	Akaike info criterion	-5.457335
Sum squared resid	0.005254	Schwarz criterion	-5.267021
Log likelihood	80.402703	Hannan-Quinn criter.	-5.399154
F-statistic	1187.872894	Durbin-Watson stat	1.829052
Prob(F-statistic)	0.000000		
<hr/>			
Inverted AR Roots	.88		

Алынған эмпирикалық нәтижелер экономикалық теориямен келісіледі және бағаланған коэффициенттердің көбінің статистикалық маңызы бар. Нәтижелер жоғары инфляциялық инерцияның бар екенін көрсетеді. Сонымен, алдыңғы тоқсанда инфляцияның 1% өсуі инфляцияның ағымдағы тоқсанда 0,65% өсуіне алып келеді.

Өткен инфляция ағымдағы инфляциямен күшті корреляцияланады. Сонымен қатар, өндіріс шығасыларының, яғни жұмыс күшіне меншікті шығынның өсуі, сондай-ақ инфляцияның өсуіне себепші болады.

Ішкі бағалар, сондай-ақ импорттың және әлемдік инфляция бағаларының динамикасына тәуелді болады. Импорт бағасының 1% өсуі инфляцияның 0,22% өсуіне алып келеді. Бұл негізді болып табылады. Тұтыну қоржынындағы импортталатын тауарлардың көп бөлігі – азық-түлікке жатпайтын тауарлардың айтарлықтай бөлігі және кейбір тамақ өнімдері. Осы тауарлардың үлес салмағы жуықтап алғанда 30% деңгейінде бағаланады.

Қателерді түзету моделі теріс өлшемді (RESID310A_CPI(-1)). Мұның өзі әрбір тоқсанда өткен кезеңдегі инфляцияның ұзақ мерзімді трендтен ауытқуы ағымдағы тоқсанда тепе-тең мәнге қарай 0,69% түзетілетінін білдіреді.

3.1.2: 3.11-теңдеу: ЖІӨ дефляторы

(3.11) ЖІӨ дефляторы

$$DLOG(PGDP) = 0.517 * DLOG(PGDP(-4)) + 0.338 * D(ULC(-1)) + 0.358 * DLOG(P_IMP) - 0.646 * (LOG(PGDP) - 2.0 - 0.447 * D(ULC(-1)) - 0.071 * LOG(P_IMP) - 0.537 * LOG(P_EXP)).$$

ЖІӨ дефляторының теңдеуі сондай-ақ қателерді түзету механизміне негізделді. Осы теңдеудің ерекшелігі 4 тоқсанның лагымен ЖІӨ функция, жұмыс күшіне меншікті шығын және 1 тоқсан лагымен импорттың бағасы ретінде берілді.

Қысқа мерзімді кезеңде жұмыс күшіне меншікті шығындар, импорт пен экспорттың бағасы ЖІӨ дефляторымен оң корреляцияланады. Сондай-ақ ЖІӨ-нің инерцияны (немесе күтулерді) білдіретін лагтенген дефляторы ЖІӨ дефляторымен оң корреляцияланады және статистикалық маңызды болып табылады. Қателерді түзету элементі кезінде коэффициент теріс және статистикалық маңызды.

3.1.2-1-кесте ЖІӨ дефляторын бағалау (3.11b)

Dependent Variable: DLOG(PGDP)

Method: Least Squares

Date: 03/21/09 Time: 12:07

Sample (adjusted): 2002Q2 2008Q2

Included observations: 25 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DLOG(PGDP(-4))	0.517238	0.132198	3.912573	0.000800

D(ULC(-1))	0.338102	0.134737	2.509338	0.020362
DLOG(P_IMP)	0.357818	0.240510	1.487741	0.151682
RESID311A_PGDP(-1)	-0.646080	0.164991	-3.915843	0.000794
R-squared	0.741500	Mean dependent var		0.038931
Adjusted R-squared	0.704572	S.D. dependent var		0.099754
S.E. of regression	0.054219	Akaike info criterion		-2.845894
Sum squared resid	0.061735	Schwarz criterion		-2.650873
Log likelihood	39.573673	Hannan-Quinn criter.		-2.791803
Durbin-Watson stat	2.1310703			

3.1.2-2-кесте Коинтеграциялық теңдеуді бағалау (3.11а)

Dependent Variable: LOG(PGDP)

Method: Least Squares

Date: 03/21/09 Time: 12:05

Sample (adjusted): 2001Q3 2008Q2

Included observations: 28 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.000126	0.400091	4.999166	0.000000
D(ULC(-1))	0.446542	0.132893	3.360147	0.002599
LOG(P_IMP)	0.070975	0.196105	0.361924	0.720575
LOG(P_EXP)	0.537343	0.131024	4.101103	0.000407
R-squared	0.958024	Mean dependent var		5.105481
Adjusted R-squared	0.952777	S.D. dependent var		0.314925
S.E. of regression	0.068435	Akaike info criterion		-2.394278
Sum squared resid	0.112402	Schwarz criterion		-2.203963
Log likelihood	37.519897	Hannan-Quinn criter.		-2.336097
F-statistic	182.586865	Durbin-Watson stat		1.974489
Prob(F-statistic)	0.000000			

Берілген теңдеулердің эмпирикалық нәтижелері экономикалық теориямен келісіледі, ал бағаланған коэффициенттердің статистикалық маңызы бар. ЖІӨ дефляторының 1% өсуі 4 тоқсаннан кейін ЖІӨ дефляторының 0,5% өсуіне алып келеді. Қателерді түзету элементі (RESPGDP) сондай-ақ статистикалық мәнге ие және теріс белгісі болады. Бұл қысқа мерзімді трендтің ұзақ мерзімді трендтен ауытқуы әр тоқсанда 0,65% түзетілетінін білдіреді.

3.1.3. 3.12-теңдеу: Жалақы, NAIRU

Экономикалық теория бойынша қысқа мерзімді кезеңде номиналдық жалақының өсуі авторегрессиялық фактормен (+), тұтыну бағасының өзгеруімен (+), нақты жұмыссыздық пен жұмыссыздықтың табиғи деңгейі арасындағы айырмамен айқындалады (NAIRU көмегімен бағаланған – жұмыссыздықтың инфляцияға қарқын қоспайтын деңгейі 1) (-). Ұзақ мерзімді кезеңде номиналдық жалақының ұлғаюы ЖІӨ өсуі мен экономикада жұмыспен қамтылғандардың өсуі арасындағы айырмамен айқындалады (өнімділіктің өсуі) (+). Бұл теңдеу мынадай түрде берілді:

¹ Қараңыз. Agambayeva and Kemme (2008).

$$(3.12.1) \quad DLOG(WAGE) = C(1) + C(2)*DLOG(WAGE(-4)) + C(3)*DLOG(CPI(-4)) + C(4)*(DLOG(GDP_N)-DLOG(EMP)) + C(5)*(UER(-1)-NAIRU(-1)) + C(6)*Dummy.$$

Бұл теңдеу үшін Ball and Mankiw (2002) сипатталған қарапайым тәсілді пайдалана отырып, NAIRU бағаланды. Филипс қисығы мынадай түрде берілді:

$$\Delta\pi_e = aU_t^* + aU_t + V_t,$$

мұнда $\Delta\pi_e$ – инфляцияның өзгеруі; U^* – жұмыссыздықтың табиғи деңгейі (инфляциялық күтулер расталған кезде басым түсетін жұмыссыздық деңгейі). Жұмыссыздық деңгейі NAIRU төмен болғанда инфляцияның өсуі күтіледі және керісінше. U – жұмыссыздық деңгейі, V – күйзелістер векторы. Егер U^* тұрақты шама болғанда және U V -ден корреляцияланбаса, онда U^* мәні ($\Delta\pi$) инфляция, жұмыссыздық деңгейі (U) және тұрақты шама өзгеруінен функция ретінде бағалануы мүмкін. Тұрақты мүшенің (aU^*) жұмыссыздық коэффициентінің абсолютті мәніне (a) қатынасы – U^* бағалау болып табылады.

Осы теңдеудің ерекшелігі (3.12.3) 3.1.3-1-кестеде берілді. Модельдегі деректер 2000 жылғы 2-тоқсаннан бастап 2008 жылғы 2 тоқсан аралығындағы тоқсандық деректер. Бұл теңдеуде іріктеу кезеңі 2000 жылға дейін экономикада болған құрылымдық өзгерістер орай, сондай-ақ жұмыссыздық пен инфляция деңгейі арасындағы өзара байланыстың тұрақсыздығына орай өзгертілді. Тұрақты мүше 6.443 тең, коэффициент UER ауыспалысы кезінде (-)0.721. Тиісінше, NAIRU 9.25% деңгейінде бағаланады.

$$(3.12.2) \quad \Delta(INF_A) = 6.443 + -0.721*UER.$$

3.1.3-1-кесте. NAIRU үшін Филипс қисығының теңдеуін бағалау

Dependent Variable: D(INF_A)
Method: Least Squares
Date: 09/04/08 Time: 09:26
Sample (adjusted): 2000Q2 2008Q2
Included observations: 33 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	6.443338	1.590621	4.050833	0.0003
UER	-0.720504	0.173153	-4.161081	0.0002
R-squared	0.358372	Mean dependent var		-0.019527
Adjusted R-squared	0.337674	S.D. dependent var		2.422026
S.E. of regression	1.971127	Akaike info criterion		4.253780
Sum squared resid	120.4456	Schwarz criterion		4.344477
Log likelihood	-68.18736	F-statistic		17.31459
Durbin-Watson stat	1.689215	Prob(F-statistic)		0.000233

Келесі кезеңде U^* ұзақ мерзімді тренді айқындау қажет. Біріншіден, NAIRUS үшін бірқатар деректер былайша бағаланды: $nairus=uer+d(infl)/0.720504$. Екіншіден, NAIRUS үшін бірқатар деректер Хедрик-Прескотт сүзгісінің көмегімен сараланды.

Бұдан әрі алынған бірқатар деректер жалақы теңдеуінде пайдаланылды. Бұл теңдеу мынадай түрде берілуі мүмкін:

(3.12.1)

$$\Delta wage_t = -0.005 + 0.570\Delta wage_{t-4} + 0.803\Delta cpi_{t-4} + 0.067(gdp_n_t - emp_t) - 0.006(UER_{t-1} - NAIRU_{t-1}) + 0.084DUMMY.$$

Бағалау нәтижелері 3.1.3-2-кестеде берілді.

3.1.3-2-кесте: Жалақы тендеуін бағалау (3.12.1)

Dependent Variable: DLOG(WAGE)

Method: Least Squares

Date: 09/04/08 Time: 09:48

Sample: 1997Q1 2008Q2

Included observations: 46

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.005201	0.010331	-0.503495	0.6174
DLOG(WAGE(-4))	0.570250	0.109728	5.196948	0.0000
DLOG(CPI(-4))	0.803419	0.354189	2.268338	0.0288
DLOG(GDP_N)-DLOG(EMP)	0.067141	0.058833	1.141226	0.2606
UER(-1)-NAIRU_0(-1)	-0.006488	0.003117	-2.081430	0.0438
DUMMY	0.084151	0.023849	3.528484	0.0011
R-squared	0.616709	Mean dependent var	0.044080	
Adjusted R-squared	0.568797	S.D. dependent var	0.053369	
S.E. of regression	0.035045	Akaike info criterion	-3.743249	
Sum squared resid	0.049127	Schwarz criterion	-3.504731	
Log likelihood	92.09473	F-statistic	12.87185	
Durbin-Watson stat	2.116831	Prob(F-statistic)	0.000000	

Эмпирикалық нәтижелер экономикалық теориямен келісіледі. Барлық бағаланған коэффициенттердің статистикалық маңызы бар. Дурбин-Уотсон (DW-statistics) статистикасы сериялық автокорреляцияның болмауын көрсетеді. Сонымен қатар, басқа да ерекше нұсқамалардың (оның ішінде уақытша тренд, инфляциямен бірге уақытша тренд, сондай-ақ жұмыссыздық деңгейімен) бағаланғанын да атап айту қажет. Алайда нәтижелердің экономикалық маңызы болған жоқ және статистикалық мәні шамалы.

Тұтастай алғанда нәтижелер мыналарды көрсетеді.

(1) Жалақының инерциялылығының бар екенін, яғни жалақының 1%-ға өсуі 4 тоқсаннан кейін жалақының 0,6%-ға өсуіне алып келетінін растауға болады. Мұны мынадай фактілермен түсіндіруге болады, үкімет бюджеттік қызметкерлерге жалақы белгілеудің әкімшілік әдістерін барынша белсенді пайдаланады, бұл экономиканың қалған секторларындағы жалақы деңгейіне әсер етеді.

(2) Инфляцияның 1% өсуі 4 тоқсаннан кейін жалақының 0,8%-ға өсуіне себепші болады. Бұдан осы көрсеткіштердің арасындағы өзара байланыс деңгейінің жоғарылығы байқалады, бұл жалақыны индексациялауға байланысты деп пайымдауға болады.

(3) ЖІӨ өсу қарқыны жұмыспен қамтылған халықтың өсу қарқынынан (өнімділіктің өсу қарқынынан) 1% асып кетсе, жалақы 0,1% өседі. Шындығында, бұл коэффициент жоғары болады деп күтілген, себебі ұзақ мерзімді болашақта нақты жалақының өсуі мен еңбек өнімділігінің қарқыны бірдей болуы тиіс. Айырмашылық экономикада жұмыспен қамтылғандарды есептеу әдіснамасына өзгерістерден туындауы мүмкін.

(4) Егер жұмыссыздықтың нақты деңгейі NAIRU деңгейінен 1% асып түссе, жалақының өсу қарқыны жұмыссыздық пен NAIRU деңгейі бірдей болған жағдайдағымен салыстырғанда 0,006% жоғары болады.

(3.12) тендеуінде ерекше нұсқамаға балама C(3) коэффициенті барынша жоғары және тұрақты түрде өзгереді, бұл экономикадағы құрылымдық өзгерістерге байланысты. Сондай-ақ бюджеттік салада және үкіметтік секторда жалақының барынша жиі өсетінін атап айтқан жөн. Мысалы, 2005 жылғы 1 шілдеден бастап әскери және бюджеттік қызметкерлерге

жалақы орташа алғанда 32%, 2007 жылғы 1 шілдеден бастап – тағы да 30% өсті. Сондай-ақ 2005 жылғы 1 шілдеден бастап ең аз жалақы деңгейі 7000 теңгеге дейін (6%), 2007 жылғы 1 қаңтардан бастап – 9752 теңгеге (6%) дейін, 2008 жылғы 1 қаңтардан бастап – 10515 теңгеге дейін (8%), 2008 жылғы 1 шілдеден бастап – 12025 теңгеге дейін (14%) өсті.

Ауыспалы жалақы (WAGE) мынадай теңдеулерде пайдаланылады: «Баға және шығасылар» модулінде тұтыну бағаларының индексі (ULC ауыспалысын есептеу үшін), экономикада жұмыспен қамтылғандар саны («жиынтық ұсыныс» модулі), халықта бар ақша кірісі («Жиынтық сұраныс» модулі).

Жұмыс күшіне жалпы меншікті шығындар жалпы жалақы қорының ЖІӨ-ге қатынасы ретінде есептелді:

$$(3.12.3) \quad ULC = (WAGE * EMP) / GDP.$$

3.1.4: 3.13-теңдеуі. Пайыздық ставкалар

Жиынтық сұранысқа ықпал ететін пайыздық ставкалар дегеніміз, пайымдауларға қарағанда тұтынушылар мен кәсіпкерлер қарызға алатын ставкалар. Осы модульдің шеңберінде пайыздық ставкалардың осы екі түрінің теңдеулері бағаланды – бұлар банктердің жеке тұлғаларға және заңды тұлғаларға ұлттық және шетелдік валюталардағы кредиттері бойынша ставкалар. Банктердің кредиттер бойынша пайыздық ставкалары Ұлттық Банктің қысқа мерзімді ноталары NOTES (+) және авторегрессиялық өлшемдер ставкалары деңгейіне тәуелді функциялар ретінде айқындалды.

Осы теңдеулердің көптеген ерекшеліктері қарастырылды, алайда нәтижелер айтарлықтай болған жоқ және экономикалық мәні болмады. Тиісінше, осы ерекшеліктер алынып тасталды.

Бұдан әрі түпкілікті ерекшеліктер келтіріледі:

$$(3.13.1) \quad I_RENTP = C(1) + C(2) * I_RENTP(-1) + C(3) * NOTES(-2).$$

$$(3.13.2) \quad I_LOANS_T = C(1) + C(2) * I_LOANS_T*(-1) + C(3) * NOTES(-1).$$

3.1.5-кестеде төмендегідей түрдегі 3.13а теңдеуін бағалау нәтижелері берілген:

$$(3.13.1) \quad I_RENTP_t = 4.448 + 0.631 I_RENTP_{t-1} + 0.123 NOTES_{t-2}.$$

3.1.5-кесте: Пайыздық ставкалар теңдеуін бағалау (3.13.1)

Dependent Variable: I_RENTP

Method: Least Squares

Date: 09/04/08 Time: 17:13

Sample (adjusted): 2000Q1 2008Q1

Included observations: 33 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4.447628	1.177099	3.778467	0.0007
I_RENTP(-1)	0.631143	0.104409	6.044900	0.0000
NOTES(-2)	0.123054	0.063443	1.939592	0.0619

R-squared	0.938967	Mean dependent var	14.41111
Adjusted R-squared	0.934898	S.D. dependent var	1.809047
S.E. of regression	0.461579	Akaike info criterion	1.378180
Sum squared resid	6.391650	Schwarz criterion	1.514226
Log likelihood	-19.73997	F-statistic	230.7694
Durbin-Watson stat	2.298593	Prob(F-statistic)	0.000000

Барлық коэффициенттер статистикалық маңызды және дұрыс белгілері бар. R² жоғары. Нәтижелер ноталар бойынша ставкалардың 1% өсуі 2 тоқсаннан кейін банктердің заңды тұлғаларға кредиттері бойынша пайыздық ставкалардың 0,12% өсуіне алып келетінін растайды. Сонымен қатар пайыздық ставкалардың инерциясы бар: пайыздық ставкалардың 1% өсуі келесі тоқсанда пайыздық ставкалардың 0,68% өсуіне алып келеді.

I_RENT «Жиынтық сұраныс» модулінде жалпы белгіленген капиталды қалыптастыру теңдеуінде экзогенді ауыспалы ретінде болады.

3.1.6-кестеде (3.13.b) теңдеуін бағалау нәтижелері берілген, олар мынадай түрде болады:

$$(3.13.2) \quad AV_I_LOANS_T_t = 2.979 + 0.778AV_I_LOANS_T_{t-1} + 0.323NOTES_{t-1}.$$

3.1.6-кесте Пайыздық ставкалар теңдеуін бағалау (3.13.2)

Dependent Variable: AV_I_LOANS_T

Method: Least Squares

Date: 09/04/08 Time: 17:13

Sample: 2000Q1 2008Q2

Included observations: 34

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.979540	1.205095	2.472453	0.0191
AV_I_LOANS_T(-1)	0.778274	0.060303	12.90602	0.0000
NOTES(-1)	0.323304	0.064155	5.039407	0.0000
R-squared	0.916369	Mean dependent var	22.05327	
Adjusted R-squared	0.910974	S.D. dependent var	3.216527	
S.E. of regression	0.959724	Akaike info criterion	2.839755	
Sum squared resid	28.55318	Schwarz criterion	2.974434	
Log likelihood	-45.27584	F-statistic	169.8385	
Durbin-Watson stat	1.931776	Prob(F-statistic)	0.000000	

Барлық коэффициенттер статистикалық маңызды және дұрыс белгілері бар. R² жоғары. Дурбин-Уотсон статистикасы сериялы автокорреляцияның болмайтынын болжайды. Нәтижелер қысқа мерзімді ноталар бойынша кірістіліктің 1% ұлғаюы банктердің заңды тұлғаларға кредиттері бойынша пайыздық ставкалардың 1 тоқсан арқылы 0,32% өсуіне алып келетінін көрсетеді. Сондай-ақ пайыздық ставкалардың инерциялығы бар: пайыздық ставкалардың 1% өсуі 1 тоқсан өткеннен кейін олардың 0,78% өсуінен көрінеді.

AV_I_LOANS_T ауыспалысы «Жиынтық сұраныс» 2 модулінде пайдалану теңдеуіндегі экзогенді ауыспалы ретінде пайдаланылады.

3.2. 3-модульде ауыспалыларды белгілеу және айқындау

Эндогендік ауыспалылар:		
AV_I_LOANS_T	жеке тұлғаларға теңгедегі банк кредиттері бойынша пайыздық ставкалар, %	3.13.2 теңдеуі
CPI	тұтыну бағалары индексі, %, 2000Q4 =100	3.10.a теңдеуі 3.10.b теңдеуі
I_RENTP	заңды тұлғаларға банктік кредиттер бойынша пайыздық ставкалар, %	3.13.1 теңдеуі
INF_A	инфляцияның жылдық деңгейі, %	
NAIRU	жұмыссыздықтың инфляцияға қарқын қоспайтын деңгейі, бағаланған	3.12.2 теңдеуі

WAGE	номиналдық орташа жалақы, теңге	3.12.1 теңдеуі
PGDP	ЖІӨ дефляторы, %, 2000Q4 =100	3.11.a теңдеуі 3.11.b теңдеуі
Экзогендік ауыспалылар (3-модуль үшін)		
EMP	экономикада жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам	1 модулі
GDP_N	номиналдық ЖІӨ, млрд. теңге	1, 2 модулі
NOTES	Ұлттық Банктің қысқа мерзімді ноталары бойынша орташа алынған тиімді кірістілік, %	6 модулі
GAPR	ЖІӨ-нен ауытқу, $GAPR = (GDP_R/GDPR_POT)-1$	2 модулі
DUMMY	1999 жылғы II, III, IV тоқсандарда 1-ге тең, басқа барлық кезеңдер үшін 0 (1999 жылғы сәуірде теңгенің құнсыздануы)	
Барлық модульдер үшін экзогендік ауыспалылар		
P_IMP	импорттық жеткізулер бағасының индексі, %, 2000Q4 =100	
WCPI	тұтыну бағасының әлемдік индексі, %, 2000Q4 =100	
UER	жұмыссыздық деңгейі, %	

4. 4-модуль: Сыртқы сектор

4.0: Кіріспе

KMOD моделіндегі сыртқы сектор тауарлар және қызмет көрсету төлем балансының тепе-теңдігінің және бағаланатын төрт теңдеуден тұрады: экспорт және импорт, ресми резервтер, нақты тиімді айырбас бағамы. KMOD моделін жасау мақсаты үшін осы модульден басқа модульдер үшін ағымдағы шот балансы (2-модуль) және нақты айырбас бағамы (3 және 6-модульдер) қажет.

4.1: Теңдеулердің ерекше нұсқамалары және бағалау

Тауарлар және қызмет көрсету балансы мынадай түрде айқындалды:

$$(4.14 \text{ ном.}) \quad CAB \equiv XGS - MGS,$$

$$(4.14 \text{ реал.}) \quad CAB_R = (XGS - MGS) * ER / PGDP * 100.$$

Модульдің төрт теңдеуінің түпкілікті ерекше нұсқамалары:

$$(4.15) \quad \text{Экспорт} \quad \text{LOG}(XGS/PX) = 7.230 + 0.027 * @TREND - 0.290 * \text{LOG}(GDP_EXTSA) - 0.200 * \text{LOG}(PX/PGDP_EXT) + 0.424 * RES_415A_XGS(-1) + [AR(1)=-0.173],$$

$$(4.16) \quad \text{Импорт} \quad \text{LOG}(MGS/PGDP_EXT) = 3.784 + 0.428 * \text{LOG}(PX/PGDP_EXT) + 0.824 * \text{LOG}(GDP_R) + 1.003 * \text{LOG}(REER_FAR) - 0.010 * RES_416A_MGS(-1),$$

$$(4.17) \quad \text{Резервтер} \quad (NFA - NFA(-1)) / NFA(-1) = 0.050 - 4.0405 * e^{-05} * (XGS - MGS) + 0.172 * \text{LOG}(PX/PGDP_EXT) + [AR(4)=0.0014],$$

$$(4.18) \quad \text{Нақты айырбас бағамы} \quad \text{LOG}(REER_FAR) = -0.811 - 0.002 * NFA(-1) / GDP_R(-1) + 0.147 * \text{LOG}(GDP_R(-1) / GDP_EXTSA(-1)).$$

4.1.1 Экспорт

Мұнай құбырларының қуаты және ұзақ мерзімді келісімшарттардың талаптары Қазақстан мұнай экспортының нақты көлемін (ол шамамен 2/3 экспортты құрайды) шектейді. Қазақстанның кейбір экспорттық позициялардың, мысалы, астықтың және жекелеген металдардың нарықтық бағасына қандай да бір дәрежеде ықпал ете алатындығына қарамастан, теңдеулерде әлемдік бағалар пайдаланылды. Экспортты сыртқы сұраныстың

функциясы ретінде айқындаудың әдеттегі ерекше нұсқамасы осы жағдайда да өзінің дербестілігін көрсетті. Осылайша, нақты экспорт негізгі сауда әріптестері елдерінің ЖІӨ-нен функциясы және балансты түзету моделінде нақты экспорттық баға (сауда әріптестері елдерінің ЖІӨ дефляторына түзетілген номиналдық әлемдік бағалар) түрінде айқындалды.

$$(4.15) \text{ Экспорт } \text{LOG}(XGS/PX) = 7.230 + 0.027 * @TREND - 0.290 * \text{LOG}(GDP_EXTSA) - 0.200 * \text{LOG}(PX/PGDP_EXT) + 0.424 * \text{RES_415A_XGS}(-1) + [\text{AR}(1) = -0.173].$$

4.1.1-кесте: Нақты экспорт тендеуін бағалау (4.15)

Dependent Variable: LOG(XGS/PX)
Method: Least Squares
Date: 10/30/08 Time: 11:19
Sample (adjusted): 2000Q4 2008Q2
Included observations: 31 after adjustments
Convergence achieved after 13 iterations

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.229715	0.112656	64.17507	0.0000
@TREND	0.026642	0.007276	3.661519	0.0012
LOG(GDP_EXTSA)	-0.290022	0.574578	-0.504757	0.6181
LOG(PX/PGDP_EXT)	-0.200076	0.063194	-3.166071	0.0040
RES_415A_XGS(-1)	0.424172	0.276827	1.532262	0.1380
AR(1)	-0.173290	0.286228	-0.605427	0.5504
R-squared	0.869707	Mean dependent var	8.094438	
Adjusted R-squared	0.843649	S.D. dependent var	0.139668	
S.E. of regression	0.055226	Akaike info criterion	-2.782767	
Sum squared resid	0.076249	Schwarz criterion	-2.505221	
Log likelihood	49.13289	Hannan-Quinn criter.	-2.692294	
F-statistic	33.37515	Durbin-Watson stat	1.915944	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Inverted AR Roots -0.17

4.1.2 Импорт

Қазақстанның әлемдік бағаға ықпал етпейтін экономикасы шағын болып табылады деп болжанып отыр. Осыған байланысты, экспорттың тендеуіне ұқсас импорт ішкі сұратумен айқындалады және ішкі кірістен (ЖІК), нақты тиімді айырбас бағамынан (REER_FAR)¹ болған функция және лағы бар балансты түзету мүшесі (RES_M(-1)) түрінде өзгешеліктері айқындалады. Ұзақ мерзімді тәуелділікте немесе коинтеграциялық тендеуде импорт әлемдік экспорттық бағадан, нақты ЖІӨ-нен, нақты тиімді айырбас бағамынан (REER_FAR) болған функциялар түрінде берілді.²

Импортқа ықпал ете алатын басқа факторларға, мысалы, импорттық баға индексіне кіретін тауарлар ретіндегі айырмаға қарамастан, олар статистикалық деректердің шектеулі болуына қарай тендеуге қосылған жоқ. Барлық коэффициенттер статистикалық тұрғыдан мәнді және дұрыс белгілері бар.

¹ Негізгі сауда әріптестері – мынадай алыс шетелдердің: Ұлыбритания, Германия, Италия, Нидерланды, Финляндия, Франция, Венгрия, Латвия, Литва, Польша, Чех Республикасы, Швейцария, Эстония, Иран, Қытай, Оңтүстік Корея, Түркия, Жапония, АҚШ валюталарына қатынасы бойынша нақты тиімді айырбас бағамын есептеу.

² Ағымдағы шот тапшылығы ұлғаюының едәуір бөлігі қызмет көрсету импортына және мұнай өндіру секторындағы инвестицияларға байланысты екендігін атап өткен жөн. Осыған байланысты, экспорттық бағалар және әлеуметтік экспорттық түсімдер қызмет көрсету импортына оң ықпал етті және осы тендеуде статистикалық тұрғыдан мәнді болып табылады.

$$(4.16) \text{ LOG(MGS/PGDP_EXT)} = 3.784 + 0.428 * \text{LOG(PX/PGDP_EXT)} + 0.824 * \text{G(GDP_R)} + 1.003 * \text{LOG(REER_FAR)} - 0.010 * \text{RES_416A_MGS}(-1).$$

4.1.2-1-кесте: Импорттың теңдеуін бағалау, ECM (4.16)

Dependent Variable: LOG(MGS/PGDP_EXT)

Method: Least Squares

Date: 10/30/08 Time: 11:24

Sample (adjusted): 2000Q2 2008Q2

Included observations: 33 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.784320	0.556961	6.794593	0.0000
LOG(PX/PGDP_EXT)	0.427591	0.088930	4.808151	0.0000
LOG(GDP_R)	0.823666	0.110495	7.454360	0.0000
LOG(REER_FAR)	1.002780	0.295649	3.391796	0.0021
RES_416A_MGS(-1)	-0.009939	0.205965	-0.048257	0.9619
R-squared	0.967742	Mean dependent var	8.170073	
Adjusted R-squared	0.963133	S.D. dependent var	0.451082	
S.E. of regression	0.086611	Akaike info criterion	-1.916052	
Sum squared resid	0.210041	Schwarz criterion	-1.689309	
Log likelihood	36.61486	Hannan-Quinn criter.	-1.839760	
F-statistic	209.9972	Durbin-Watson stat	1.986960	
Prob(F-statistic)	0.000000			

4.1.2-2-кестеде импорттың коинтеграциялық ұзақ мерзімді теңдеуін бағалау нәтижелер берілді. Осы теңдеудегі қалдықтар қателерді түзету теңдеуінде пайдаланылады (4.1.2-1-кесте).

4.1.2-2-кесте: Импорт теңдеуін бағалау, коинтеграциялық теңдеу

Dependent Variable: LOG(MGS/PGDP_EXT)

Method: Least Squares

Date: 10/30/08 Time: 09:41

Sample (adjusted): 2000Q1 2008Q2

Included observations: 34 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.747029	0.447164	8.379544	0.0000
LOG(PX/PGDP_EXT)	0.421456	0.079343	5.311848	0.0000
LOG(GDP_R)	0.830984	0.088996	9.337290	0.0000
LOG(REER_FAR)	1.018454	0.275591	3.695522	0.0009
R-squared	0.969843	Mean dependent var	8.149734	
Adjusted R-squared	0.966827	S.D. dependent var	0.459754	
S.E. of regression	0.083737	Akaike info criterion	-2.012145	
Sum squared resid	0.210356	Schwarz criterion	-1.832573	
Log likelihood	38.20646	Hannan-Quinn criter.	-1.950906	
F-statistic	321.5965	Durbin-Watson stat	2.010408	
Prob(F-statistic)	0.000000			

4.1.3 Резервтер (Қаржылық шот)

Таза инвестициялық позицияның өзгеруі ағымдағы шот профициті, қателер мен қалып қойғандар (күрделі шот) және олардың нарықтық бағасының өзгеруі нәтижесінде сыртқы активтер мен міндеттемелерді қайта бағалау сомасы ретінде айқындалады. Мемлекеттік және

мемлекеттік емес сектордың ыдыратылмауы осы әдістің кемшілігі болып табылады. Бұдан басқа, одан әрі мұнай және мұнай емес секторды бөлек қарау керек. Ішкі және сыртқы пайыздық ставкалар арасындағы айырма капитал ағынына ықпал етеді деп болжамданды, алайда, осы ықпалдың кез келген ерекшеліктері статистикалық тұрғыдан мәні аз болып шықты.

$$(4.17) \text{ (NFA-NFA(-1))/NFA(-1) = 0.0502 - 4.0405} \cdot 10^{-5} \cdot (\text{XGS-MGS}) + 0.172 \cdot \text{LOG(PX/PGDP_EXT)} + [\text{AR}(4)=0.0014].$$

4.1.3-кестеде осы теңдеуді бағалау нәтижелері берілген.

4.1.3-кесте: Таза сыртқы активтердің өзгеру теңдеуін бағалау (4.17)

Dependent Variable: (NFA-NFA(-1))/NFA(-1)

Method: Least Squares

Date: 11/01/08 Time: 12:42

Sample (adjusted): 2001Q1 2008Q2

Included observations: 30 after adjustments

Convergence achieved after 3 iterations

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.050191	0.011830	4.242676	0.0002
XGS-MGS	-4.04E-05	8.07E-06	-5.008570	0.0000
LOG(PX/PGDP_EXT)	0.172008	0.035400	4.858959	0.0000
AR(4)	0.001411	0.000977	1.443898	0.1607
R-squared	0.520427	Mean dependent var	0.042820	
Adjusted R-squared	0.465092	S.D. dependent var	0.068976	
S.E. of regression	0.050447	Akaike info criterion	-3.012223	
Sum squared resid	0.066167	Schwarz criterion	-2.825397	
Log likelihood	49.18334	Hannan-Quinn criter.	-2.952456	
F-statistic	9.404962	Durbin-Watson stat	1.596222	
Prob(F-statistic)	0.000221			
Inverted AR Roots	.19	.00-.19i		

4.1.4 Нақты тиімді айырбас бағамы

Алыс шетелдердің валюталарына қатынасы бойынша нақты тиімді айырбас бағамы (REER_FAR) таза шетелдік активтердің нақты ЖІӨ қатынасымен және ішкі нақты ЖІӨ-нің Қазақстан Республикасының негізгі сауда әріптестері елдерінің нақты ЖІӨ қатынасымен халықаралық инвестициялық позициядан түскен функция түрінде берілді. Ресей Федерациясының Қазақстан Республикасының басты сауда әріптесінің бірі болып табылатындығына қарамастан осы модульде алыс шетелдердің валюталарына қатынасы бойынша нақты тиімді айырбас бағамы пайдаланылады, себебі Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы импорт және экспорт басқа да жалпы факторлармен айқындалады. Әлемдік бағаның өзгеруі мынадай түрде екі елдің сауда жағдайына әсер етеді, мұнда экспорттың ЖІӨ-дегі үлесі және шикізат секторының экспорттағы үлесі осы елдерде іс жүзінде бірдей. Көптеген түрлі ерекше нұсқамалар, оның ішінде пайыздық ставкамен айырманы пайдалана отырып бірнешеуі бағаланды. Ең жақсы ерекше нұсқамалары бар теңдеулердің нәтижелері 4.1.4.-кестеде берілген.

$$(4.18) \text{ LOG(REER_FAR) = -0.811 - 0.0016} \cdot \text{NFA(-1)/GDP_R(-1)} + 0.147 \cdot \text{LOG(GDP_R(-1)/GDP_EXTSA(-1))}.$$

4.1.4-кесте: Нақты тиімді айырбас бағамының теңдеуін бағалау (4.18)

	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
C	-0.811205	0.228490	-3.550287	0.0004
NFA(-1)/GDP_R(-1)	-0.001635	0.000170	-9.617917	0.0000
LOG(GDP_R(-1)/GDP_EXTSA(-1))	0.146834	0.047088	3.118304	0.0018
Variance Equation				
C	0.000442	0.000549	0.804855	0.4209
RESID(-1)^2	1.131260	0.715893	1.580207	0.1141
GARCH(-1)	-0.077215	0.136870	-0.564146	0.5727
R-squared	0.503998	Mean dependent var	0.043887	
Adjusted R-squared	0.412146	S.D. dependent var	0.103403	
S.E. of regression	0.079281	Akaike info criterion	-2.652383	
Sum squared resid	0.169707	Schwarz criterion	-2.380291	
Log likelihood	49.76432	Hannan-Quinn criter.	-2.560833	
F-statistic	5.487050	Durbin-Watson stat	0.299333	
Prob(F-statistic)	0.001304			

4.2 Обозначения и определения переменных в Модуле 4

Эндогенді ауыспалы:		
MGS	тауарлар және қызмет көрсету импорты, млн. АҚШ долл.	теңдеу 4.16
NFA	таза сыртқы активтер, млн. АҚШ долл.	теңдеу 4.17
REER_FAR	реальный эффективный обменный курс тенге к валютам стран – основных торговых партнеров дальнего зарубежья	теңдеу 4.18
XGS	тауарлар және қызмет көрсету экспорты, млн. АҚШ долл.	теңдеу 4.15
Экзогенді ауыспалы		
PGDP_EXTSA	негізгі сауда әріптестері елдерінің ЖІӨ дефляторы	
GDP_R	нақты ЖІӨ	Модуль 1,2
PX	экспорттық баға индексі (Фишер), 2000Q1=1	

5. 5-модуль: Мемлекеттік басқару секторы

5.0 Кіріспе

Мемлекеттік қызмет және фискальды саясат мемлекеттік тұтынуға арналған шығыстар арқылы 2-модульге жиынтық сұратуға ықпал етеді (GCON). GCON өсу қарқыны мемлекеттің ағымдағы шығындарының өсу қарқынымен сәйкес келеді деп болжамдалады (GCE_N, теңдеу (5.20.2)). Бұдан басқа, мемлекеттік бюджеттің мүддесін және кірістік бөлігін білдіреді, себебі кірістің жекелеген түрлері, мысалы, Ұлттық қорға түсімдер ақша-кредит саясатына ықпал етеді.

5-модуль, Мемлекеттік басқару секторы республикалық бюджеттің, жергілікті органдардың бюджеттерінің, бюджеттен тыс қорлардың және Ұлттық қордың деректеріне негізделеді. Осы бөлімде бюджеттің кірістік және шығыстық бөлігін модельдеу, тапшылық және мемлекеттік борыш сипатталды. Барлық теңдеулер бірдей етіп берілген, оларды жасау үшін 1998-2006 жылдар аралығында ай сайын жарияланған Бюджеттің орындалуы жөніндегі есептердегі номиналдық деректер пайдаланылды. 1999 жылы барлық бюджеттен тыс қорлар (4 әлеуметтік қор және жол қоры) республикалық бюджетке шоғырландырылды және әлеуметтік бюджеттен тыс қорлар әлеуметтік салыққа түрлендірілді. Осыған байланысты, барлық бюджеттен тыс қорлардың кірістері 1998 жылы Модульде әлеуметтік салыққа теңестірілді (Жол қорының түсімдері шамалы екендігін ескере отырып, оларды елемей). 2000 жылы Ұлттық қор құрылды. Оны жинақтау және есепке алу әдісі бірнеше өзгерістерге ұшырады. Жүйелікті сақтау және салыстыру үшін көптеген трансформациялар жүргізілді.

5.1 Теңдеулердің ерекше нұсқамалары: Мемлекеттік сектордың кірістері (GG)

Мемлекеттік кірістер мынадай жеке санаттардың сомасын көрсетеді:

$$(5.19) \text{GINCN} = \text{GIDTN} + \text{GPITN} + \text{GCITN} + \text{GLTN} + \text{GNRN} + \text{GTARN} + \text{GCTN} + \text{GRTN},$$

мұнда:

GINC_N – мемлекеттік басқару секторының кірістері (теңдеу (5.19)), және мынадай сегіз құрамнан тұрады:

GIDT_N – тікелей салық түсімдері (теңдеу (5.19.1)),

GPIT_N – жеке табыс салығының түсімдері (теңдеу (5.19.2)),

GCIT_N – корпоративтік табыс салығының түсімдері (теңдеу (5.19.3)),

GLT_N – әлеуметтік аударымдар (теңдеу (5.19.4)),

GNR_N – табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін түсімдер (теңдеу (5.19.5)),

GTAR_N – кедендік төлемдер (теңдеу (5.19.6)),

GCT_N – меншікке салықтың түсуі (теңдеу (5.19.7)), және

GRT_N – басқа да түсімдер (теңдеу (5.19.8)).

5.1.1. Жанама салық түсімдері

Жанама салық түсімдері ҚҚС-на және акциздік түсімдерге бөлінуі мүмкін:

$$(5.19.1.) \text{GIDT}_N = \text{GVAT}_N + \text{GEXT}_N,$$

мұнда:

GVAT_N – ҚҚС-нан түскен кірістер және GEXT_N – акциздік түсімдер.

ҚҚС арналған салық базасы және акциздер үй шаруашылықтарын, мемлекеттік сатып алуды (бұл мемлекеттік сектордың ағымдағы шығындарының 65% құрайды) және мемлекеттік сектордың инвестицияларын тұтыну сомасы ретінде есептеледі:

$$(5.1.19.1a) \text{GVAT}_N = \text{GVAT}_{TR} * (\text{CONP} + 0.65 * \text{GCE}_N + \text{GINV}_N),$$

$$(5.19.1b) \text{GEXT}_N = \text{GEXT}_{TR} * (\text{CONP} + 0.65 * \text{GCE}_N + \text{GINV}_N),$$

мұнда:

GVAT_TR – НДС тиімді ставкасы (эндогенді ауыспалы), GEXT_TR – акциздер бойынша тиімді ставка (экзогенді ауыспалы), CONP – үй шаруашылықтарын номиналдық тұтыну, GCE_N – мемлекеттік сектордың ағымдағы шығындары (теңдеу 5.20), және GINV_N – мемлекеттік сектордың инвестициялары (теңдеу (5.20.4)).

1-жапсырма

Мұнда және бұдан әрі T уақыт кезеңіндегі салықтың тиімді ставкасы T-4-тен T-1-ге дейінгі уақыт кезеңіндегі салықтың тиімді ставкасынан орташа арифметикалық ретінде есептелінеді. Олар, өз кезегінде, осы салық бойынша түсімдер көлемінің тиісті кезең үшін әрбір салыққа арналған салық базасына қатынасы ретінде есептелінеді.

Мысалы, ҚҚС тиімді ставкасын есептеу мынадай түрде жүргізіледі:

$$\text{GVAT}_{TR} = [\text{GVAT}_{TR}(-4) + \text{GVAT}_{TR}(-3) + \text{GVAT}_{TR}(-2) + \text{GVAT}_{TR}(-1)] / 4,$$

мұнда:

$$\text{GVAT}_{TR}(-4) = \text{GVAT}_N(-4) / [(\text{CONP} + 0,65 * \text{GCE}_N + \text{GINV}_N)(-4)],$$

$$\begin{aligned} \text{GVAT_TR}(-3) &= \text{GVAT_N}(-3) / [(\text{CONP} + 0,65 * \text{GCE_N} + \text{GINV_N})(-3)], \\ \text{GVAT_TR}(-2) &= \text{GVAT_N}(-2) / [(\text{CONP} + 0,65 * \text{GCE_N} + \text{GINV_N})(-2)], \\ \text{GVAT_TR}(-1) &= \text{GVAT_N}(-1) / [(\text{CONP} + 0,65 * \text{GCE_N} + \text{GINV_N})(-1)]. \end{aligned}$$

5.1.2. Жеке табыс салығының түсімдері (ЖТС)

ЖТС түсімдеріне арналған салық базасы жалық қорынан және мемлекеттің халыққа ағымдағы трансферттерінен қалыптастырылады:

$$(5.19.2) \text{ GPIT_N} = \text{GPIT_TR} * 3 * \text{WAGE} * \text{EMP},$$

мұнда:

GPIT_TR – жеке табыс салығының тиімді ставкасы (экзогенді ауыспалы),

WAGE – номиналдық көрсетудегі айлық орташа жалақы,

EMP – экономикада қамтылғандар саны.

5.1.3. Корпоративтік табыс салығының түсімдері (КТС)

КТС пайдадан немесе таза кірістерден, яғни шығыстарды қоспағанда, кірістерден төленеді. КТС түсімдерден болжамы еңбек шығасыларын және негізгі құралдардың амортизациясын қоспағанда, КТС түсімдерінің жалпы қосылған құнға қатынасының тұрақтылық жорамалына негізделеді. Осылайша, салық базасы осы жағдайда жанама салықтарды, жалақы қорын, жалақымен байланысты емес шығасыларды, негізгі құрал-жабдықтардың амортизациясын, product less indirect taxes, плюс кәсіпорындардың субсидияларын қоспағанда, ЖІӨ-ді білдереді.

$$(5.19.3) \text{ GCIT_N} = \text{GCIT_TR} * (\text{GDP_N} - \text{GIDT_N} - 3 * \text{WAGE} * \text{EMP} - \text{GLT_N} - \text{KEP} * \text{DEPR}),$$

мұнда:

GCIT_TR – КТС тиімді ставкасы (экзогенді ауыспалы),

GDP_N – номиналды ЖІӨ,

GIDT_N – жанама салық түсімдері (теңдеу (5.19.1)),

WAGE – номиналдық көрсетудегі айлық орташа жалақы,

EMP – экономикада қамтылғандар саны,

GLT_N – әлеуметтік есептеулер (теңдеу (5.19.4)),

KEP – капиталды жинақтау,

DEPR – амортизацияның тоқсандық нормасы (экзогенді ауыспалы).

5.1.4. Әлеуметтік салықтың түсуі

Әлеуметтік салыққа арналған салық базасына жалақы қоры қосылады:

$$(5.19.4) \text{ GLT_N} = \text{GLT_TR} * 3 * \text{WAGE} * \text{EMP},$$

мұнда:

GLT_TR – әлеуметтік салықтың тиімді ставкасы (экзогенді ауыспалы).

5.1.5. Табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін түсімдер

Табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін түсімдер ЖІӨ-ге байланысты:

$$(5.19.5) \text{ GNR_N} = \text{GNR_TR} * \text{GDP_N},$$

мұнда:

GNR_TR – табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін түсімдердің «тиімді ставкасы» (экзогенді ауыспалы).

5.1.6. Кедендік төлемдер

Кедендік төлемдер импортталатын тауарлардың құнына байланысты.

$$(5.19.) \text{ GTAR_N} = \text{GTAR_TR} * (\text{GDP_IMP} * \text{P_IMP} * \text{S_USD_KZT}),$$

мұнда:

GTAR_TR – кедендік баждың тиімді ставкасы (экзогендік ауыспалы),

GDP_IMP – тауарлар импортының тұрақты бағамен көлемі,

P_IMP – импорттың дефляторы,

S_USD_KZT – теңгенің АҚШ долларына ағымдағы бағамы.

5.1.7. Меншікке салық түсімдері

Есеп айырысуларды оңтайландыру үшін меншік құнының және ЖІӨ тепе-теңдігі туралы болжам жасалынды.

$$(5.19.7) \text{ GCT_N} = \text{GCT_TR} * \text{GDP_N},$$

мұнда:

GCT_TR – меншікке тиімді салық ставкасы (экзогенді ауыспалы).

5.1.8. Басқа да түсімдер

Басқа түсімдердің айтарлықтай еместігін ескере отырып және модельдеуді оңтайландыру үшін мынадай болжам жасалынды, мемлекеттік сектордың басқа да түсімдері номиналды ЖІӨ-нің (шамамен 3%) белгіленген мөлшері болып табылады:

$$(5.19.8) \text{ GRT_N} = \text{GRT_N}(-4) * \text{GDP_N} / \text{GDP_N}(-4).$$

5.2. Теңдеудің ерекше нұсқамасы: Мемлекеттік сектордың шығыстары

Мемлекеттік сектордың шығыстары мынадай алты шығыстар санатынан тұрады: ағымдағы шығыстар (инвестициялық емес тауарларды сатып алуға арналған шығыстар, жалақыға арналған шығыстар), халыққа ағымдағы трансферттер, борышқа қызмет көрсетуге арналған шығындар, инвестицияларға арналған шығыстар (бюджеттің күрделі шығыстары), және басқа да шығыстар.

$$(5.20) \text{ GEXP_N} = \text{GTR_N} + \text{GCE_N} + \text{GDS_N} + \text{GINV_N} + \text{GREP_N} + \text{GRE_N},$$

мұнда:

GEXP_N – мемлекеттік сектордың шығыстары (теңдеу (5.20)), және алты құрамдас бөліктер:

$$(5.20.1) \text{ GTR_N} – \text{халыққа ағымдағы трансферттер},$$

- (5.20.2) GCE_N – ағымдағы шығындар,
(5.20.3) GDS_N – борышқа қызмет көрсетуге арналған шығындар,
(5.20.4) GINV_N – бюджеттің күрделі шығыстары,
(5.20.5) GREP_N – қаржы активтерін сатып алу,
(5.20.6) GRE_N – басқа да шығыстар.

Мемлекеттік сектордың шығыстарының көптеген құрамдас бөліктері мемлекеттік саясатқа байланысты немесе Үкімет немесе Парламент қабылдаған жекелеген шешімдер негізінде айқындалады. Осы шешімдерді теңдеуге қосу мүмкін болып табылмайды. Осыған байланысты, ЕСMOD моделінде (Польша моделі) пайдаланылатын, соларға ұқсас олар туралы болжам жасалынды.

5.2.1. Халыққа ағымдағы трансферттер

Халыққа төлемдер жасына қарай зейнетақыларға және жұмысқа қабілетсіздігі бойынша зейнетақыларға және басқа әлеуметтік төлемдерге қайта бөлінді, яғни:

$$(5.20.1) GTR_N = GTR_RET_N + GTR_REL_N,$$

мұнда:

GTR_RET_N – жасына қарай және жұмысқа қабілетсіздігі бойынша зейнетақылар бойынша зейнетақылық төлемдер және зейнетке шығар алдындағы төлемдер (теңдеу 5.20.1a),

GTR_REL_N – әлеуметтік көмек трансферттері (теңдеу (5.20.1b)).

Зейнетақыны төлеу шығындары бенефициарлардың санына және орташа зейнетақының мөлшеріне байланысты:

$$(5.20.1a) GTR_RET_N = RET * AVG_PEN_N,$$

мұнда:

RET – зейнеткерлердің саны (экзогендік ауыспалы),

AVG_PEN_N – зейнетақының орташа мөлшері (теңдеу (5.20.1c)).

Жасы бойынша және жұмысқа қабілетсіздігі бойынша зейнеткерлердің саны халықтың демографиялық құрылымына, әкімшілік және заң ережелеріне байланысты болғандықтан, бұл ауыспалы теңдеуде экзогендік ретінде көрінеді. Іс жүзінде зейнетақының мөлшері жалақыға байланысты емес.

Зейнетақыны индексациялау мөлшері ішінара инфляцияның жылдық деңгейі негізінде айқындалады және жылына бір рет (базалық зейнетақының мөлшері индексациялау кезінде ескерілмейді) жүргізіледі. 2008 жылдан бастап зейнетақыны индексациялау мөлшері инфляцияның жылдық деңгейі плюс 2 пайыз ретінде белгіленді. 2003 жылғы 3-тоқсанда зейнетақы мөлшері қайта есептелді, осының нәтижесінде зейнетақының орташа мөлшері 35%-ға өсті. 2005 жылғы 3-тоқсанныан бастап негізгі зейнетақыдан басқа 2005 жылғы 3-тоқсан мен 2007 жылғы 4-тоқсан аралығында 3000 теңгені, 2008 жылғы 1-2 - тоқсанда - 4210 теңгені, 2008 жылғы 3-тоқсанда - 4810 теңгені құраған базалық зейнетақы төленеді. 2007 жылғы 1 қаңтардан бастап зейнетақы ай сайын төлене бастады, ал бұған дейін зейнетақы 1 айға кешігіп төленетін (мысалы, ақпанда қаңтар үшін). Осылайша 2007 жылғы 1 қаңтардан бастап зейнетақының 2-айлық көлемі төленді. Осы жағдайлар есеп айырысуға әсер етпеу үшін тиісті жалған ауыспалы шығарылды.

$$(5.20.1c) \text{ AVG_PEN_N} = [\text{AVG_PEN_N}(-1) - \text{BASE_PENS}(-1)] * [\text{CPI}(-1) / \text{CPI}(-2) + 0.02 / 4 * \text{I08Q1}] + [\text{AVG_PEN_N}(-1) - \text{BASE_PENS}(-1)] * \text{I03Q3} * 0.35 + \text{BASE_PENS} + [\text{AVG_PEN_N}(-1) - \text{BASE_PENS}(-1)] / 3 * \text{I07Q1},$$

мұнда:

CPI – тұтыну бағаларының индексі,
жалған ауыспалы:

I08Q1 - 2008 жылғы 1 тоқсаннан басталатын кезең үшін 1 тең, 0 – басқа кезеңде,
I08Q3 – 2003 жылғы 1 тоқсаннан басталатын кезең үшін 1 тең, 0 – басқа кезеңде,
I07Q1 – 2007 жылғы 1 тоқсаннан басталатын кезең үшін 1 тең, 0 – басқа кезеңде,
BASE_PENS – базалық зейнетақы.

Әлеуметтік төлемдер сомасы әлеуметтік жәрдемақыға мұқтаж адам санының жұмыссыздар санына теңбе-тең екендігі түсініле отырып орташа төлемдер мен жұмыссыздар санының қосындысы ретінде есептеледі (яғни жұмыс күші мен экономикада қамтылғандар арасындағы айырма). Төлемдерді индексациялау жылын бір рет жылдық инфляция деңгейін ескере отырып жүргізіледі.

$$(5.20.1b) \text{ GTR_REL_N} = \text{AVG_REL_N} * (\text{LF} - \text{EMP}),$$

мұнда:

AVG_REL_N – әр жұмыссызға орташа тоқсандық әлеуметтік төлемдер,

LF – экономикалық белсенді халық (экзогендік ауыспалы),

CPI – тұтыну бағаларының индексі

Әр жұмыссызға әлеуметтік төлемдердің орташа статистикасы жоқ. Осыған байланысты жеңілдету үшін ол зейнетақының орташа мөлшеріне тең болады деп болжайық. Осылайша бюджеттің халыққа ағымдағы трансферттерді төлеуге шығыстары :

$$(5.20.1*) \text{ GTR_N} = \text{AVG_PEN_N} * [\text{RET} + (\text{LF} - \text{EMP})]$$
 ретінде есептеледі,

бұл теңдеудің балама бағасы болып табылады (5.20.1).

5.2.2. Ағымдағы шығындар

Инвестициялық емес тауарларды сатып алуға ағымдағы шығындардың 65% тиесілі; қалған 35% сыйақыны және ілеспе шығыстарды құрайды.

$$(5.20.2) \text{ GCE_N} = \text{GCE_N}(-4) * (0.35 * \text{WAGE} / \text{WAGE}(-4) + 0.65 * \text{PGDP} / \text{PGDP}(-4)),$$

мұнда:

WAGE – орташа жалақы.

Бұ ауыспалы, GCE_N, 2-модульде пайдаланылатын мемлекеттік тұтынудың көрсеткіші болып табылады.

5.2.3. Борышқа қызмет көрсету шығындары

Борышқа қызмет көрсету шығындары кезең басындағы борыштың көлеміне және заемдар бойынша тиімді пайыздық ставкаға байланысты. Теңдеуде тиімді пайыздық ставка экзогендік ауыспалы ретінде көрсетілген:

$$(5.20.3) \text{ GDS_N} = \text{GDEBT_N}(-1) * \text{GDEBT_IR},$$

мұнда:

GDEBT_N – номиналдық көрсетудегі мемлекеттік борыш (теңдеу (5.22)), және

GDEBT_IR – мемлекеттік борыш үшін қолданылатын тиімді пайыздық ставка (экзогендік ауыспалы).

2 -қосымша бет

Мемлекеттік борышқа қызмет көрсету жөніндегі шығыстардың тиімді пайыздық ставкасы T уақыты кезеңінде T-4 бастап T-1 дейінгі уақыт кезеңіндегі тиімді ставкадан орта арифметикалық ретінде есептеледі. Олар, өз кезегінде тиісті кезеңдегі мемлекеттік борышқа қызмет көрсету жөніндегі шығыстардың өткен кезеңдегі мемлекеттік борыш көлеміне қатынасы ретінде есептеледі.

$$GDEBT_IR = [GDEBT_IR(-4) + GDEBT_IR(-3) + GDEBT_IR(-2) + GDEBT_IR(-1)] / 4,$$

мұнда:

$$GDEBT_IR(-4) = GDS_N(-4) / GDEBT_N(-5),$$

$$GDEBT_IR(-3) = GDS_N(-3) / GDEBT_N(-4),$$

$$GDEBT_IR(-2) = GDS_N(-2) / GDEBT_N(-3),$$

$$GDEBT_IR(-1) = GDS_N(-1) / GDEBT_N(-2).$$

5.2.4. Бюджеттің күрделі шығындары және басқа шығыстар

Мемлекеттік инвестициялар Үкімет пен Парламенттің жекелеген шешімдері негізінде айқындалады. Бұл санаттар номиналды ЖІӨ өсуіне теңбе-тең өзгереді деп болжанады:

$$(5.20.4) \text{GINV_N} = \text{GINV_N}(-4) * \text{GDP_N} / \text{GDP_N}(-4).$$

$$(5.20.6) \text{GRE_N} = \text{GRE_N}(-4) * \text{GDP_N} / \text{GDP_N}(-4).$$

5.2.5. Қаржы активтерін сатып алу

Қаржы активтерін сатып алу – мемлекеттік бюджетке заңды тұлғалардың, оның ішінде халықаралық ұйымдардың қатысу үлесін, бағалы қағаздарын сатып алу жөніндегі операцияларға байланысты бюджеттің шығыстары. 2005 жылға дейін барлық шығыстар бюджет шығыстарының әртүрлі баптары бойынша бөлінген, ал 2005 жылдан бастап бюджетте бұл шығыстар жеке жолда көрсетіледі. Яғни, 2005 жылға дейін бұл шығыстардың көлемін нақты анықтау мүмкін емес, бірақ олар шамалы болды деп айтуға болады. Қаржы активтерін сатып алу шығыстары көлемінің қандай да болмасын макроэкономикалық ауыспалыларға байланыстылығын белгілеу барынша қиын, сондықтан осы модульдің мақсаты үшін олар номиналды ЖІӨ-нен үлес ретінде есептеледі:

$$(5.20.5) \text{GREP_N} = \text{GREP_TR} * \text{GDP_N},$$

мұнда:

GREP_TR – қаржы активтерін сатып алу «тиімді ставкасы».

3-қосымша парақ

Қаржы активтерін сатып алу шығыстарының тиімді пайыздық ставкасы T уақыты кезеңінде T-4 бастап T-1 дейінгі уақыт кезеңіндегі тиімді ставкадан орта арифметикалық ретінде есептеледі. Олар, өз кезегінде қаржы активтерін сатып алу шығыстарының тиісті кезеңдегі номиналды ЖІӨ көлеміне қатынасы ретінде есептеледі.

$$\text{GREP_TR} = [\text{GREP_TR}(-4) + \text{GREP_TR}(-3) + \text{GREP_TR}(-2) + \text{GREP_TR}(-1)] / 4,$$

мұнда:

$$\begin{aligned} \text{GREP_TR}(-4) &= \text{GREP_N}(-4) / \text{GDP_N}(-4), \\ \text{GREP_TR}(-3) &= \text{GREP_N}(-3) / \text{GDP_N}(-3), \\ \text{GREP_TR}(-2) &= \text{GREP_N}(-2) / \text{GDP_N}(-2), \\ \text{GREP_TR}(-1) &= \text{GREP_N}(-1) / \text{GDP_N}(-1). \end{aligned}$$

5.3. Теңдеу, ерекше нұсқама және талқылау: бюджет тапшылығы және мемлекеттік борыш

Мемлекеттік бюджеттің балансы стандарттық түрде төмендегі теңдеуге сәйкес есептеледі:

$$(5.21) \text{GDEF_N} = \text{GINC_N} - \text{GEXP_N}.$$

Мемлекеттік борыш көбіне орталық Үкіметтің борышы және аз түрде жергілікті органдардың борышы ретінде көрсетілген. 2005 жылдан бастап жергілікті орган орталық Үкіметтен қарыз ала алмайды. Борыштың өсуі көптеген факторларға байланысты. Біріншіден, бюджеттің тапшылығы кезінде борыш ұлғаяды. Екіншіден, айырбастау бағамының өзгеруі сыртқы борыштың теңгедегі құндық көрсетіліміне ықпал етуі мүмкін. Үшіншіден, үкімет бюджет тапшылығын қарыз алу арқылы не шотта жинақталған қаражатты (қауіпсіздік жастықшасы деп аталатын) пайдалана отырып қаржыландыра алады. Борыш деңгейі өзгеруінің соңғы себебі теңдеуде борыш көлеміне түзету түрінде ескерілген. Ең жақсы дегенде әр жылдың соңында (4-тоқсанның аяғында) шоттардағы жинақталған түзетулердің шамасы нөлге тең болуы тиіс. Жеңілдік үшін басқа кезеңдерде бұл ауыспалы нөлге тең деп болжайық. Осылайша мемлекеттік борыш үшін теңдеу мынадай болып белгіленеді:

$$(5.22) \text{GDEBT_N} = \text{GDEBT_N}(-1) * [\text{S_USD_KZT} / \text{S_USD_KZT}(-1) * (1 - \text{GDEBT_KZT}) + \text{GDEBT_KZT}] + \text{GDEF_N} - \text{CAC},$$

мұнда:

GDEBT_KAZ – мемлекеттік борыштағы ішкі борыштың үлесі (экзогендік ауыспалы),

S_USD_KAZ – теңгенің АҚШ долларына қатысты айырбастау бағамы,

GDEF_N – мемлекеттік бюджеттің балансы (теңдеу 5.21) және

CAC – шоттардағы жинақталған қалдықтарды түзету факторы.

5.4 5- модульде ауыспалыларды белгілеу және айқындау

Эндогендік ауыспалылар:		
GEXP_N	Мемлекеттік басқару секторының шығыстары	тепе-теңдік 5.20
GCE_N	Ағымдағы шығындар	тепе-теңдік 5.20.2
GINC_N	Мемлекеттік басқару секторының кірістері	тепе-теңдік 5.19
GDEF_N	Бюджет балансы	тепе-теңдік 5.21
Экзогендік ауыспалылар		
GINC_N кірістері және олардың құрамдас бөліктері:		
GIDT_N	Жанама салық түсімдері, ҚҚС және акциздерді қоса	тепе-теңдік 5.19.1
GVAT_N	Қосымша құн салығы	тепе-теңдік

		5.19.1a
GEXT_N	Акциздер	тепе-теңдік 5.19.1b
GPIT_N	Жеке табыс салығы	тепе-теңдік 5.19.2
GCIT_N	Корпоративтік табыс салығы	тепе-теңдік 5.19.3
GLT_N	Әлеуметтік салық түсімі	тепе-теңдік 5.19.4
GNR_N	Табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін түсімдер	тепе-теңдік 5.19.5
GTAR_N	Кеден төлемдері	тепе-теңдік 5.19.6
GCT_N	Жеке меншікке салынатын салық түсімі	тепе-теңдік 5.19.7
GRT_N	Басқа түсімдер	тепе-теңдік 5.19.9
GEXP_N шығыстар және олардың құрамдас бөліктері		
GTR_N	Халыққа ағымдағы трансферттер	тепе-теңдік 5.20.1
GCE_N	Ағымдағы шығындар	тепе-теңдік 5.20.2
GDS_N	Борышқа қызмет ету шығындары	тепе-теңдік 5.20.3
GINV_N	Бюджеттің күрделі шығыстары	тепе-теңдік 5.20.4
GREP_N	Қаржы активтерін сатып алу	тепе-теңдік 5.20.5
GRE_N	Басқа шығыстар	тепе-теңдік 5.20.6

6-модуль: Монетарлық құқық

6.0: Кіріспе

Бұл модуль ақша-кредит саясатын моделдеу және олардың моделдегі маңызды ауыспалыларға ықпалы үшін пайдаланылуы мүмкін монетарлық құқықты қамтиды. Үлгідегі монетарлық құқық Тэйлор жұмысына негізделеді (1993). Орталық банктің жауап қату функциясы инфляцияның нақты деңгейінің және оның таргеттелетін деңгейінің ауытқулары (1), (2) орталық банктің пайыздық ставкалардың қозғалысын реттеуді болжайтын лагтелген пайыздық ставкалар, (3) ЖІӨ ауытқуы (нақты ЖІӨ мен Ходрик-Прескотт сүзгісінің көмегімен алынған оның ұзақ мерзімді тең деңгейі арасындағы айырма), (4) айырбастау бағамының ауытқуы (нақты айырбастау бағамы мен оның ұзақ мерзімді тең мәні арасындағы айырма) ретінде көрсетілген. Бағаланып отырылған ереже орталық банктің өткендегі іс-әрекетін көрсетеді және ағымдағы немесе болашақтағы іс-әрекетін көрсетпеуі мүмкін. Осыған байланысты ережені калибрлеу не монетарлық ережеде көрсетілетін және алынған коэффициенттен өзгеше болатын орталық банктің іс-әрекеті туралы болжамдарды құру қажет болуы мүмкін.

Ақша-кредит саясатын жүргізуге қатысты көптеген мәселелер туындап отыр. Мысалы, (1) қандай пайыздық ставкаларды ақша-кредит саясатының құралы ретінде қарастыруға болады, (2) айырбастау бағамының рөлі қандай, (3) ең төменгі резервтік талаптарды өзгертуден, пайыздық ставкаларды өзгертуден әсер бар ма және басқа.

6.1: Теңдеулердің ерекше нұсқамасы және оларды бағалау

Орталық банктің іс-әрекеті Тэйлор ережесі түрінде жиі моделденеді. Бұл ереженің бірнеше ерекше нұсқамасы бар. Біздің жағдайда біз пайыздық ставкалардың инфляцияның ауытқуына, ЖІӨ ауытқуына және айырбастау бағамы ауытқуының салдарымен «алдағы» (forward looking) ережені бағалаймыз. Инфляцияның ауытқуы нақты мәні мен оның Ходрик-Прескотт сүзгісінің көмегімен алынған тең мәні арасындағы айырма ретінде есептеледі. Осылайша ЖІӨ ауытқуы ЖІӨ нақты мәні мен оның Ходрик-Прескотт сүзгісінің көмегімен алынған ЖІӨ тең мәні арасындағы айырма ретінде есептеледі; айырбастау бағамының ауытқуы теңгенің АҚШ долларына номиналды айырбастау бағамы мен Ходрик-Прескотт сүзгісінің көмегімен алынған оның тең мәні арасындағы айырма ретінде есептеледі.

$$(6.21a) \quad D(\text{NOTES}) = -0.449 + 0.118 * D(\text{NOTES}(-1)) + \\ + (1-0.118) * (0.187 * D(\text{INF_A}(3)) - \text{INF_A_TARG}(3)) + \\ 0.0345 * D(\text{S_KZT_USD}(3)) - \text{S_KZT_USD_HP}(3)) + 2.571 * D(\text{LOG}(\text{GDP_N}(2)) - \\ \text{LOG}(\text{GDP_N_HP}(2))) - 10.833 * D1997Q2 + 4.719 * D1998Q1 + \\ 7.069 * D1998Q4 + [\text{AR}(1)=0.445],$$

$$(6.21b) \quad D(\text{REF_RATE}) = -0.299 + 0.240 * D(\text{REF_RATE}(-1)) \\ + (1-0.240) * (0.090 * D(\text{INF_A}(0)) - \text{INF_A_TARG}(0)) + \\ + 0.069 * D(\text{S_KZT_USD}(3) - \text{S_KZT_USD_HP}(3)) + \\ + 1.301 * D(\text{LOG}(\text{GDP_N}(0)) - \text{LOG}(\text{GDP_N_HP}(0))) - \\ 10.219 * D1997Q2 + 4.711 * D1998Q4,$$

мұнда

$\text{INF_A} - t-4$ –дан t –ға дейінгі кезеңде инфляцияның өзгеруі (ТБИ), inf_A_target – инфляцияның жылдық деңгейі бойынша мақсат, GDP_N_GAP – ЖІӨ ауытқуы ($\text{GDP_N} - \text{GDP_N_HP}$, мұнда GDP_N_HP – Ходрик-Прескотт сүзгісінің көмегімен алынған ЖІӨ тең мәні), ER_GAP – айырбастау бағамының ауытқуы ($\text{EXRATE} - \text{EXRATE_HP}$, мұнда EXRATE_HP – Ходрик-Прескотт сүзгісінің көмегімен алынған айырбастау бағамының мәні), REF_RATE – ҚРҰБ ресми қайта қаржыландыру ставкасы.

Модельдеу нәтижелері 6.1 және 6.2-кестелерде келтірілген.

6.1-кестеден мынадай қорытынды жасауға болады: 1) пайыздық ставкалардың төмен серпінділігі; 2) бағаланған теңдеулердің мақсатты мәндерден инфляция ауытқуына төмен икемділігі; 3) бағаланған теңдеулердің тең трендтен ЖІӨ ауытқуына жоғары икемділігі. Айырбастау бағамы алдындағы коэффициент статистикалық түрде маңызды емес.

6.2-кесте келтірілген нәтижелер (ресми қайта қаржыландыру ставкасын пайдалана отырып монетарлық ереженің ерекше нұсқамасы) алдағы келтірілген ерекше нұсқаманың нәтижесімен ұқсастығы сол, инфляция бойынша икемділік ЖІӨ бойынша икемділікке қарағанда төмен, алайда екі коэффициент статистикалық түрде маңызды емес. Бұл ерекше нұсқамада айырбастау бағамының ауытқуы алдындағы коэффициент маңызды.

6.1-кесте: Тэйлор ережесінің теңдеуін бағалау (ҚРҰБ ноталары бойынша ставкамен) (6.21a)

Dependent Variable: D(NOTES)

Method: Least Squares

Date: 01/22/09 Time: 05:58

Sample (adjusted): 1996Q4 2008Q4

Included observations: 49 after adjustments

Convergence achieved after 29 iterations

$D(\text{NOTES}) = C(1) * D(\text{NOTES}(-1)) + (1 - C(1)) * (C(2) * D(\text{INF_A}(3))$

$$\begin{aligned}
& -\text{INF_A_TARG}(3)) + \text{C}(3)*\text{D}(\text{S_KZT_USD}(3)- \\
& \text{S_KZT_USD_HP}(3)) + \\
& \text{C}(4)*\text{D}(\text{LOG}(\text{GDP_N}(2))-\text{LOG}(\text{GDP_N_HP}(2)))+ \\
& \text{C}(5)*\text{D}1997\text{Q}2 + \\
& \text{C}(6)*\text{D}1998\text{Q}1 + \text{C}(7)*\text{D}1998\text{Q}4 + [\text{AR}(1)=\text{C}(9)] \\
& +\text{C}(8)
\end{aligned}$$

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	0.117984	0.083058	1.420502	0.1632
C(2)	0.187215	0.071955	2.601826	0.0129
C(3)	0.034540	0.034073	1.013696	0.3168
C(4)	2.570595	1.179699	2.179026	0.0353
			-	
C(5)	-10.83276	1.167685	9.277131	0.0000
C(6)	4.719454	1.067522	4.420944	0.0001
C(7)	7.069242	1.111852	6.358076	0.0000
			-	
C(8)	-0.449344	0.298386	1.505916	0.1399
C(9)	0.445188	0.159479	2.791520	0.0080

	Mean dependent var	
R-squared	0.822240	-0.428172
Adjusted R-squared		
S.E. of regression	0.786688	2.461422
Sum squared resid	1.136826	3.258764
Log likelihood	51.69496	3.606241
Durbin-Watson stat	-70.83972	3.390596
	1.978852	

Inverted AR
Roots .45

6.2-кесте: Тэйлор ережесінің тендеуін бағалау (ҚРҰБ ресми қайта қаржыландыру ставкасымен) (6.21b)

Dependent Variable: D(REF_RATE)

Method: Least Squares

Date: 01/22/09 Time: 05:58

Sample: 1997Q1 2008Q4

Included observations: 48

Convergence achieved after 3 iterations

$D(\text{REF_RATE}) = \text{C}(1)*D(\text{REF_RATE}(-1)) + (1-$

$\text{C}(1))*(\text{C}(2)*D(\text{INF_A}(0)$

$-\text{INF_A_TARG}(0)) + \text{C}(3)*D(\text{S_KZT_USD}(3)-$

$\text{S_KZT_USD_HP}(3)) +$

$\text{C}(4)*D(\text{LOG}(\text{GDP_N}(0))-\text{LOG}(\text{GDP_N_HP}(0)))+$

$\text{C}(5)*\text{D}1997\text{Q}2 +$

$\text{C}(7)*\text{D}1998\text{Q}4 + \text{C}(8)$

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	0.240323	0.06730	3.570906	0.0009
C(2)	0.090358	0.05974	1.512529	0.1381
C(3)	0.069487	0.02857	2.431877	0.0195
C(4)	1.300612	1.40586	0.925133	0.3603
C(5)	10.21868	-0.99381	10.28227	0.0000
C(7)	4.711222	0.99147	4.751735	0.0000
C(8)	0.299073	-0.14429	2.072686	0.0445

	Mean	
R-squared	0.807187	dependent var
Adjusted R-squared	0.778970	S.D. dependent var
S.E. of regression	0.953301	Akaike info criterion
Sum squared resid	37.26011	Schwarz criterion
Log likelihood	62.03038	Hannan-Quinn criter.
F-statistic	28.60688	Durbin-Watson stat
Prob(F-statistic)	0.000000	

Осы ережелерге қосымша профессор Д.Кемме «калибрленген» монетарлық ережені құрастырды:

$$(6.21c) \text{ Калибрленген } \text{NOTES} = 0.08 + 1.5 * (\text{INF_A} - \text{INF_A_TARG}) + 0.5 * \text{GDPGAP_R.}$$

6.2: 6-модульдегі ауыспалыларды белгілеу және айқындау

Эндогендік ауыспалылар:		
NOTES	Ұлттық Банктің қысқа мерзімді ноталары бойынша орташа сараланған тиімді кірістілік, %	теңдеу 6.21a
REF_RATE	Ұлттық Банктің ресми қайта қаржыландыру ставкасы, %	теңдеу 6.21b
Экзогендік ауыспалылар		
INF_A	инфляцияның жылдық деңгейі, %	3-ші Модуль
INF_A Target	инфляцияның жылдық деңгейі бойынша мақсат, %	
GDP_N	Номиналды ЖІӨ, млрд. теңге	1,2-ші Модуль
GDP_N HP	әлуатті ЖІӨ	
S_KZT_USD	теңгенің АҚШ долларына номиналды бағамы	4-ші Модуль
S_KZT_USD HP	теңгенің АҚШ долларына тең номиналды бағамы,	

	S KZT USD деректер бойынша HP фильтр	
D1997Q2	мәні 1997Q2 1 –ге тең және басқа кезеңде 0 жанама ауыспалы	
D1998Q1	мәні 1998Q1 1 –ге тең және басқа кезеңде 0 жанама ауыспалы	
D1998Q4	мәні 1998Q4 1 –ге тең және басқа кезеңде 0 жанама ауыспалы	

Тұтастай алғанда KMOD моделі шеңберінде әзірленген модульдер экономиканың жұмыс істеуі туралы жалпы көріністі береді және модельдеу саласында бұдан былайғы жұмыс үшін негіз болып табылады. Жекелеген модульдер болжамдар жасаған кезде қанағаттанарлық нәтиже береді. Олар кейбір сандық жіберулерде және әр модуль үшін экзогендік ауыспалылар бойынша сараптамалық бағалар кезінде бөлек пайдаланылуы мүмкін.

Қазіргі кезде жекелеген модульдерді бірыңғай жеңілдетілген модельге біріктіру бойынша жұмыс жүргізіліп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттердің тізімі:

1. Agambayeva, S. and D. M. Kemme. (2008) “Estimating NAIRU in Kazakhstan,” Paper prepared for the 10th Bi-Annual Meeting of the European Association of Comparative Economics, Moscow, Russia, August 2008.
2. Ball, Laurence and N. Gregory Mankiw. (2002) “The NAIRU in Theory and Practice”, *Journal of Economic Perspectives*, 16,4: 115–136.
3. Coats, Warren and David M. Kemme (2009) *Implementing Inflation Forecast Targeting in Kazakhstan*, BearingPoint Technical Assistance Memorandum.
4. ECMOD: Model of the Polish Economy, National Bank of Poland, October 2005.
5. Taylor, John B., 1993, Discretion versus policy rules in practice, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy* 39, 195–214.
6. Конурбаева Б.М.. (2005) «Денежно-кредитная политика и трансмиссионный механизм», *Экономическое обозрение*, №2, 2-14.

Оңтүстік Қазақстан облысындағы банктік емес айырбастау орындарының қызметі

«ҚР Ұлттық Банкі» ММ Оңтүстік Қазақстан филиалының директоры
Е.Е. Әжиев

Валюта нарығы Қазақстанның қаржы нарығының ең маңызды сараланымдарының бірі болып табылады. Валюта нарығының құрамдас элементі – қолма-қол шетел валютасын сатып алу-сату бойынша операцияларды ұйымдастыру болып табылады.

Қолма-қол шетел валютасы нарығын қалыптастыру, валюта заңнамасы реформаларының әсерінен болады. Қаржылық қызмет көрсетудегі жетістік немесе сәтсіздік тек экономикалық сипаттағы ғана емес сондай-ақ көптеген факторлармен де анықталатындығы әбден белгілі. Бұл жерде, осы нарықтың іс әрекет етуінің аймақтық ерекшеліктері, әсіресе ҚР Ұлттық Банкінің, банктік емес мекемелердің айырбастау орындарының қызметін реттеу жөніндегі соңғы іс әрекеттері, маңыздылыққа ие болуда.

2010 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша, Оңтүстік Қазақстан облысында 273 айырбастау орны, соның ішінде уәкілетті банктердің 113 айырбастау орны және уәкілетті ұйымдардың, «Қазпошта» АҚ 1 айырбастау орнын қоса есептегенде, 160 айырбастау орны қызмет атқарады.

Соңғы үш жылдың статистикасы көрсеткендей, бизнестің аталған түрінің қанат жайған кезеңі 2007 болды. Ол кезде облыстағы айырбастау орындарының саны жыл ішінде 70 бірлікке өсті және жылдың соңында 339 нүктеге жетті, ал өсудің жылдық қарқыны 26% құрады. Дәл сол сәтте, жұмыс істейтін айырбастау орындарының жалпы санындағы уәкілетті ұйымдардың айырбастау орындарының үлесі 68% асты.

2008 жылдың соңғы кезеңінен бастап айырбастау орындарының саны, соның ішінде көп жағдайда уәкілетті ұйымдардың айырбастау орындарының саны, біртіндеп қысқаруда. Осыған қарамастан, банктік емес айырбастау орындары бұрынғысынша, айырбастау операциялары нарығында елеулі орын алуда: қазіргі уақытта олардың үлес салмағы 58,6% дерлік құрайды.

1 кесте

ОҚО жұмыс істейтін айырбастау орындарының саны

	01.01.07	01.01.08	01.01.09	01.01.10	01.04.10
Барлығы, соның ішінде:	269	339	353	280	273
- екінші деңгейлі банктердің айырбастау орындары	72	107	126	115	113
Өсу / төмендеу қарқыны (алдыңғы жылға қарсы), %	2,9	48,6	17,8	-8,7	-1,7
- уәкілетті ұйымдардың айырбастау орындары	197	232	227	165	160
Өсу / төмендеу қарқыны (алдыңғы жылға қарсы), %	8,8	17,8	-2,1	-27,3	-3,0

Уәкілетті ұйымдар тарапынан бизнестің бұл түріне деген қызығушылықтың біртіндеп төмендеу себебін толығымен түсіндіруге болады. Олардың жұмысының қаржылық тұрақтылығын нығайту және тиімділігін арттыру мақсатында ҚР Ұлттық Банкі, 2008 жылдан бастап, жарғылық капиталының ең аз мөлшерінің шегін кезең-кезеңімен көтеріп отырды.

Дәл 2008 жылы, қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға берілетін лицензиялар саны күрт қысқарды. Осы кезеңде уәкілетті ұйымдарға 2007 жылы берілген 22 лицензияға қарсы 8 лицензия, ал 2009 жылы бар болғаны 2 лицензия берілді.

Нақ сол 2008 жылы 12 ұйым өз еркімен лицензияларын қайтарып берді, тағы 4 лицензия ҚР ҰБ біліктілік талаптарына сәйкес келмеу себебінен кері шақырылды. 2009 жылы 34 ұйым лицензияларын өз еріктерімен қайтарып берді, бұл соңғы бес жылдағы ең жоғарғы көрсеткіш болып табылады.

2010 жылғы 1 сәуірге дейін уәкілетті ұйымдардың жарғылық капиталын 5 миллион теңгеге дейін жеткізу туралы кезекті шешім, бар болғаны 2 ұйымның ғана лицензияны қайтарып беруіне алып келгендігін, қалғандары жарғылық капиталдарын қажетті сомаға дейін толтыра алғандықтарын айта кету қажет. Бұдан шығатын қорытынды, қазіргі уақытта айырбастау операциялары нарығында тек жеткілікті ірі, техникалық жабдықталған және білікті қатысушылар қалды, және дәл осы ҚР Ұлттық Банкінің мақсаты еді: құрылған валюта нарығын қиратпау, керісінше субъектілерге, аталған жағдайда – уәкілетті ұйымдарға, деген талаптарды күшейту арқылы оны реттеуді жүргізу.

Ұлттық Банк тарапынан талаптардың қатаңдануы банктік емес айырбастау орындарының жабылуының жалғыз себебі емес еді. 2007 жылғы қазан айы мен 2009 жылғы ақпанда ұлттық валютаның құнсыздану сәті аралығында байқалатын, теңге бағамының ішкі валюта нарығындағы тұрақтылығы шетел валютасын алыпсату қызығушылығының төмендеуіне, осының салдарынан бизнестің табыстылығының төмендеуіне алып келді. Бұдан бөлек, дәл осы кезеңде нарықта ықпал ету саласын кеңейткен банктермен бәсекелестік күшейтілді.

Сатып алу-сату барысында пайдаланылатын валюталар ішінен АҚШ доллары күмәнсіз абсолюттік біріншікке жатады. Дәл осы валютада шет елдермен сыртқы сауда мен өзге экономикалық байланыстар бойынша есеп айырысулардың басым бөлігі жүзеге асырылады, долларды өз жинақтарын шетел валютасына айналдыратын «кәсіпкерлер» мен азаматтар жоғары бағалайды. Тіпті, таяу шет ел мемлекеттерімен (Өзбекстан, Қырғызстан, Ресей) сыртқы сауда есеп айырысуларын жүргізу барысында ұлттық валютаға қарағанда доллар жиі қолданылады. Сондықтан, шетел валютасы нарығын талдау үшін дәл АҚШ доллары бойынша деректер пайдаланылды.

Сатылатын және сатып алынатын шетел валютасының көлемі бойынша ақпарат валюта нарығының кейбір ерекшелігін анықтауға мүмкіндік береді. Валютаны сату негізінен банктердің айырбастау орындары арқылы өтеді. Мәселен, 2007 жылдың қорытындысы бойынша банктер арқылы АҚШ долларын сату көлемі жалпы сату көлемінің 93,0%, 2008 жылдың қорытындысы бойынша - 92,8%, 2009 жылдың қорытындысы бойынша - 94,1% құрады.

Дегенмен, валютаны сатып алу уәкілетті ұйымдардың айырбастау орындары арқылы айтарлықтай белсенді түрде жүзеге асырылуда. Осылай, 2007 жылы ұйымдардың шетел валютасын сатып алу бойынша жүргізген операцияларының үлес салмағы 57,6%, 2008 жылы - 52,5%, 2009 жылы - 52,0%, яғни жартысынан асаны, құрады.

2 кесте

ОҚО айырбастау орындарының АҚШ долларын сату көлемі.

млн. АҚШ долл.

	2007 ж.	2008 ж.	2009 ж.	2010 ж. 1 тоқсаны
Кезең ішінде барлығы сатылғаны, Соның ішінде:	869591	685459	859450	203859
- банктердің айырбастау орындарымен сатылғаны	816983	636290	808780	178550
- уәкілетті ұйымдардың айырбастау орындарымен сатылғаны	52608	49169	50670	25309

ОҚО айырбастау орындарының АҚШ долларын сатып алу көлемі.

млн. АҚШ долл.

	2007 ж.	2008 ж.	2009 ж.	2010 ж. 1 тоқсаны
Кезең ішінде барлығы сатылып алынғаны, соның ішінде:	91455	91041	97313	32915
- банктердің айырбастау орындарымен сатылып алынғаны	38756	43274	46671	7374
- уәкілетті ұйымдардың айырбастау орындарымен сатылып алынғаны	52699	47767	50642	25541

Осылай, бүгінгі күнде банктердің де, және уәкілетті ұйымдардың да қолма-қол шетел валютасы нарығында өз орны бар: банктер – валютаны сатады, уәкілетті ұйымдар – сатып алады. Мұндай бөлу бірінші кезекте, ұйымның валютаны сатып алу бағамын белгілеу, сұраныс пен ұсыныс көлемінің тәуелділігінен бағамды түрлендіру барысындағы аса икемділігімен түсіндіріледі, ал мұндай жағдайларда банктердің филиалдары өз орындарында бас банкке тәуелді болады. Бұдан басқа, банктер KASE кіру рұқсаты күшінде, халықтан немесе заңды тұлғалардан валютаны сатып алуды онша қажетсінбейді, сондықтан валютаны сатуға бағытталған және уәкілетті ұйымдарға қарағанда валютаны сатып алу бағамын анағұрлым төмен етіп белгілейді.

Орташа есептелген бағамдар туралы деректер уәкілетті ұйымдардың төлемге қабілетті сұранысқа бағытталғандығын растайды. Бұл 2009 жылдың мысалынан анағұрлым көрнекті көрінеді. Жүргізілген теңгенің құнсыздануына қарамастан, АҚШ долларымен жүзеге асырылатын операциялар көлемі бұл кезеңде төмендеп қана қоймай, керісінше аталған валютаны сату төрттен бірге, сатып алу - 7% дерлік өсті. АҚШ долларының орташа есептелген бағамы жыл ішінде 23,4% өсті, теңгенің құнсыздануынан кейінгі доллардың ең төменгі бағамы ақпан айында (144,94 теңге), ең жоғарғы бағамы – қыркүйек айында (151,12 теңге) тіркелді.

Теңгенің құнсыздануын жүргізу кезеңінде валюталар бағамын белгілеу барысындағы уәкілетті ұйымдардың икемділігі дүрлікпе сұраныстың өсуіне және үрейлі көңіл күй қысымының ұлғаюына мүмкіндік туғызуы тиіс еді. Іс жүзінде ішкі валюта нарығындағы доллар бағамының қалыптасуы, қаңтар айын есепке алмағанда, уәкілетті ұйымдар жағдайында бір долларға 145,0 - 154,48 теңге шегінде сипатталды, ал бұл кезде банктердің жағдайында 141,0 – 160,8 теңге шегінде болатын. Уәкілетті ұйымдардың мұндай іс-әрекетіне өзге себептерден бөлек реттеуші тарапынан жүргізілген тұрақты мониторинг, сондай-ақ жағдай бақылаудан шыққан жағдайда лицензиядан айырылу қорқынышы ықпал етті.

Оңтүстік Қазақстан облысының өзгешелігі оның Өзбекстанға жақындығы. Біздің аймақтың Өзбекстанмен шекаралас жатқандығы және Өзбекстан мен Қазақстан жүргізетін экономикалық саясаттың айтарлықтай айырмашылығы айырбастау операциялары нарығын реттеумен байланысты нақты проблемалар туғызуда.

Қазіргі уақытта шекаралас аумақта 32 айырбастау орны (соның ішінде 22-сі уәкілетті ұйымдардан) немесе облыстағы айырбастау орындарының 11% жұмыс істейді. Әрине, барлық шетел валюталары ішінен бұл жерде өзбек сомы ең көп сұранысқа ие. Өзбек сомын сату, 2008 жылмен салыстырғанда 11%-ға ұлғая отырып, 2009 жылы 2 443 млн. теңгені, 2010 жылғы қаңтар-наурыз айларында – 515.5 млн. теңгені құрады. Сатудың орташа есептелген бағамы ағымдағы жылдың наурыз айының соңғы кезеңіне қарай 0,075 теңгені құрады. Өзбек сомымен жүргізілетін барлық операциялар уәкілетті ұйымдардың айырбастау орындары арқылы жүргізіледі, өйткені екінші деңгейлі банктер төменгі маржаға байланысты өзбек сомын сатуға аса қызығушылық танытпайды.

Мұндай жағдайда тәуліктің қай уақытында болмасын нарықтық құн бойынша айырбастау операцияларына деген рұқсатты шектеу апатты нарықтың, және онымен

байланысты қыруар көп бұзушылықтар мен қылмыстуғызар жағдайлардың шиеленісуіне алып келуі мүмкін. Сондықтан, Ұлттық Банктің, ауылды жерлерде және шекаралас аймақтарда орналасқан ұйымдар үшін жарғылық капиталын 3 миллион көлемінде қалдыру туралы шешімі нарық субъектілері үшін қосымша ынта беруі мүмкін.

Зейінді соңғы жылдардың қорытындысына жинақтай отырып, валюта нарығының аталған сараланымын басқару бойынша тұтқалар арасында капиталдандыруға деген талаптардың қатаңдандырылуын анағұрлым ұтымды деп атауға болады, бұл нарықтың дәйексіз қатысушыларын жабуға шарасыз алып келді. Айта кететін жайт, бұл Ұлттық Банктің нормативтік актілері тек айырбастау орнына деген бақылауды күшейтуге ғана емес, сонымен қатар олардың қызметін жетілдіруге бағытталған. Осылай, Қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру Ережесіне енгізілген соңғы өзгерістермен, айырбастау орындарын тіркеу мірзімі 10 жұмыс күніне дейін, кассирлердің жұмыс тәжірибесіне деген талаптар алты айға дейін қысқартылған.

Жалпы, айырбастау операциялары нарығын дамыту болашағы банктердің және банктік емес ұйымдардың айырбастау орындарының қатар өмір сүруінен көрінеді, бұл нарық кеңістігін құруға және валюталар бағамын белгілеу барысында банктердің монополиялық ықпал етуінен құтылуға мүмкіндік береді. Банктік емес айырбастау орындарына келер болсақ, бұл жерде қызмет көрсету сапалылығы, қызметкерлердің кәсіби даярлығы, айырбастау операцияларын жүзеге асырудың техникалық аспектілері, яғни уәкілетті ұйымдардың банктердің алдында әзірге төмен болып отырған бағыттары, табысты жұмыстың кепілі және бәсекеге қабілеттіліктің маңызды шарты болуы тиіс.

Тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесі жөнінде

Жұмашев М.Ж.

ҚРҰБ Қостанай филиалының директоры

Дағдарыс сабақтары тұрғын үй құрылысын дамыту саясатын жетілдіруді талап етеді. Ол үшін тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесінде зор әлеует бар деп есептеймін: (...) төлем қабілеттілікке сұраныс та, құрылыстың бақылануы да қамтамасыз етіледі. (ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауынан)

Бүгінгі күні, тұрғын үй мәселесін шешетін баламалы тек қана екі жүйе бар. Ол дегенің, жоғары тұрақты табысты, алғашқы жарнасын және ипотекалық несиені уақытында төлейтін жағдайы бар, яғни орташа таптың жоғарғы жағындағы адамдарға бағытталған - ипотекалық несиелеу жүйесі. Екіншісі – тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесі, ол алғашқы жарнаға қаражаты жоқ, бірақ белгілі бір уақыт бойы ақшасын жинап, кейін төмен пайыздық мөлшерлеме бойынша заем алып өз тұрмыстық жағдайын жақсарту алатын, аз да болса тұрақты табысы бар орташа таптың төменгі жағындағы адамдарға арналған.

Бүкіләлемдік қаржы дағдарысы аталған мәселені шешу барысына өз түзетулерін енгізді. Бәрімізге белгілі, ипотекалық несиелеу 2007 жылдың бірінші жартысында өз шыңына жетті. Сол жылдың тамыз айында белгілі себептерге байланысты көптеген банктер еш жариясыз ипотекалық несиені беруге мараторий енгізген болатын. Кейінірек несиені беру қайта жанданды, бірақ несиелеу талаптары қатандатылды: алғашқы жарна 30%- 50% құраса, пайыздық мөлшерлеме орташа алғанда 14% -20% арасында өзгеріп тұрды. Егер Қостанай облысының банктері 2007 жылы 14,3 млрд.теңге берсе, 2008 жылы – 2,4 млрд.теңге, ал 2009 жылы – 1,5 млрд.теңге берілді. Табыстарының төмендеуіне байланысты халықтың біразы ипотека бойынша қарыздарын төлей алмай жатты. Сөйтіп, ипотекалық несиені бойынша мерзімі өткен берешек көлемі соңғы екі жылда 29 млн. теңгеден 394 млн.теңгеге дейін өсті. Бұл берешектің 13 есеге артқандығын көрсетеді. Несиені алушылардың несиелік ауыртпашылығын төмендету мақсатында 2009 жылы дағдарысқа қарсы бағдарлама шегінде мемлекет тарапынан ипотекалық несиені қайта қаржыландыру үшін 120 млрд. теңге көлемінде қаражат бөлінді. Аталған бағдарлама шегінде Қостанай облысында банктер 1,3 мың өтініш бойынша шамамен 3,5 млрд.теңгені игерді. Бұл заемдар бойынша ай сайынғы төлемдерді үштен бірге төмендетуге мүмкіндік берді.

Бүгінгі таңда, банктер, бұрынғыдай, ипотекалық несиені ықпалсыз беруде, берілген несиенің жалпы көлемінің 50%-ға жуығы тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесі бойынша тұрғын үй алу және құрылысқа берілген. Егер басында біздің аймақта бір мыңға жетер жетпес салымшысы бар бұл жүйеге халық күдікпен, сенімсіз қараса, бүгінде ашылғанына бес жыл толмайтын «Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ Қостанай облыстық филиалының салымшыларының саны сегіз мыңға дейін жетіп отыр және бұл олардың шегі емес. Осыған қарап, дағдарыс салдары тұрғын үй мәселесін шешетін жүйелердің ішінен тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесін халыққа қол жетімді етті деуге болады.

Кеңес кезеңінен кейінгі кеңістікте орташа және орташадан төмен табысы бар халық үшін тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесінің шарттары мен қағидаттарын іске асыра бастаған алғашқы ел – Қазақстан.

Биыл, Қазақстанда тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесін енгізуге бастау болған «Қазақстан Республикасындағы тұрғын үй құрылыс салымдары туралы» Заңның шыққанына он жыл толады.

2003 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003ж. 16 сәуірінен №364 «Тұрғын үй құрылыс жинақтау банкінің құру туралы» қаулысы негізінде, тұрғын үй құрылысын және ипотекалық несиелеу жүйесін ұзақ мерзімді қаржыландыруды жетілдіру және нәтижелігін

арттыру мақсатында «Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» Акционерлік қоғамы құрылды.

Енді, елімізде тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесі құрылды және қаржылық тұрақсыздық сынағынан өтіп, сондай қиын жағдайларда да ол өз жұмысын жасайтындығын дәлелдеді деп айтуға болады. Бүгінде тұрғын үй мәселесін шешу үшін: «Бастау», «Өркен», Кемел» және «Болашақ» атты төрт тарифтік бағдарламаның бірімен несие алуға болады, сондай-ақ, осы бағдарламалар шегінде 2008-2010 жылдарына Тұрғын үй құрылысы мемлекеттік бағдарламасына қатысуға болады.

Қазақстан жүйесінің негізі бүкіл әлемдегідей қағидаттарға негізделген: заем республика резиденттеріне ұлттық валютада беріледі, сыйақы ставкалары нарықтық ставкалардан әлдеқайда төмен (бағдарламаға байланысты 4%-6%), салымшылар депозитіне банк сыйақысымен қатар жыл сайын мемлекеттік сыйақы (салым сомасының 20% көлемінде 200 MEK-тен аспайтын) қосылады.

Бірінші сатыда – заем алушы шартты соманың жартысын жинайды, оған банк сыйақысы есептеледі және мемлекеттік сыйақы қосылады, екінші сатыда – банктен заем алады. Бұл жүйеде үшінші мүдделі жақ бар, ол – мемлекет. Оның мақсаты табыс табу емес, халыққа тұрмыс үй мәселесін шешуге жәрдемдесу болып табылады. Сарапшылардың ойынша, бұл жүйенің ең маңызды құрастырушысы - мемлекеттің қолдауы мен жеке бастамашылықтың өзара тиімді байланысы. Мемлекет тарапынан сыйақы қосылуынан басқа, банк - депозиттер кепілдігі жүйесінің қатысушысы болып табылады, сондай-ақ тағы да бір маңызды нәрсе, заем алушыға салық төлеу бойынша жеңілдіктер беріледі. Сөйтіп, мемлекет тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесінің болашақ заем алушысының жауапкершілігін ынталандырып, әр қилы қолдап отырады.

Қазақстан тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесін құрарда, Германияның осы қызметті дамытудағы 80 жылдық тәжірибесін қолданды, 80 млн-нан астам халқы бар бұл елдің 30%-ы өзінің тұрғын үй мәселесін құрылыс салымдары мекемелері қаражатының көмегімен шешеді екен. Ипотекалық тұрғын үйді несиелеудегі жинақ қассасы мен құрылыс жинақ қассаларының үлесі 70%-ға дейін жетеді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Германияда құрылыс-жинақ қассалары арқылы 13 млн. шамасында пәтер салынған, бұл, тарихшылардың ойынша, неміс экономикасын қалыпқа келтіруге зор ықпалын тигізген, нәтижесінде, Германияның Еуропа мен бүкіл әлемдегі бүгінгі жағдайына жетуіне жәрдем болған.

Сол сияқты, тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесі Словакия, Чехия, Венгрия, Франция, Люксембург және басқа да көптеген елдерде сәтті жұмыс істеп жатыр. Мысалы, Словакияда соңғы 15 жылда тұрмыс үй құрылыс салымдары жүйесі жұмысының арқасында екі миллионнан астам адам өз жағдайын жақсартқан, бұл олардың халқының 50%-ы; Чехияда тұрмыс үй құрылыс салымдары жүйесіне халықтың 45%-на жуығы тартылған.

Қазір қазақстандық тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесі тек қана жарғылық капиталының жүз пайыздық қатысушысы мемлекет болып отырған Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі арқылы ұсынылған. Дегенмен, банк өзінің міндеттерін толық орындап, халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету жүйесіндегі орны да, мәртебесі де ерекше өсіп отыр. Соңғы бірнеше жылда оның артықшылықтары ерекше айқын көрінеді: бағалардың өсуі кезінде жинап, ал қазір несиені нарықтағы ең төмен пайызбен алғандар тұрғын үйді бір-екі жыл бұрын ипотекалық несие арқылы алғандарға қарағанда айтарлықтай төмен бағаға алып отыр. Сондай-ақ, бұл жүйе ипотекалық несиені басқа банктерде төмен мөлшерлемелер бойынша қайта қаржыландыру мүмкіндігін береді, бұл да қазіргі жағдайда өте маңызды.

Осының бәрі де дерексіз, алыстағы тәжірибе емес, ҚР Ұлттық Банкі Қостанай филиалының көптеген қызметкерлері Тұрғын үй құрылыс жинақ банкінің салымшылары және заем алушылары ретінде де бұл жүйенің барлық артықшылықтарын өз бастарынан өткізіп көздері жетіп отыр. Әдетте, банктің әлеуетті клиентері жинақтау мерзімінің ұзақтығынан күдіктенеді. Бірақ, осы банктің несие алушылары, жинақтауға берілетін уақыттың қалай тез өтіп кеткенін байқамай да қалғандары туралы айтады. Жинақтау

мерзімінің таға да бір жақсы жері, сол мерзім ішінде табысының да өсетіндігі, сондықтан несие алатын уақыт жеткенде оның да өз күші мен жағдайына сенімділігінің артатындығында.

Ресейде «Құрылыс жинақтау кассалары туралы» Заң жобасы 2002 жылдан бері талқылау мен түзетулерден өтіп жатса, Қазақстанда тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесі бойынша заң жобасы өте жедел және уақытылы қабылданғаны жөнінде айтпай кетуге болмайды. Ал Беларусь Республикасында бұл жүйе мемлекеттік сыйақысыз, қысқартылған түрде іске асуда, бүгінде, аталған маңызды жағдайды енгізу жөнінде заң жобасы талқылануда.

ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру мақсатында Үкімет жақын арада Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі салымшыларының қаражатын қолдана отырып тұрғын үй салу схемасын іске қоспақшы. Бұл схема бойынша Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі салымшылары арасынан белгілі бір бағаға және қолайлығы жағынан таңдалған тұрғын үй сатып алам деушілердің пулын қалыптастырады және жергілікті атқару органына тұрғын үй салуға өтініш береді, өз алдына олар республикалық бюджеттен алынатын несие есебінен алдын ала бөлініп, инженерлік инфрақұрылымдары жеткізілген жерге үй салады. Тұрғын үй қолданысқа берілгеннен кейін әкімшілік банк салымшыларымен сатып алу-сату келісім шартын бекітеді. Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі өз жағынан әкімшілікке салымшылардың қаражатын аударады, солардың есебінен республикалық бюджеттен алған несие өтеледі.

Ағымдағы 2010 жылы сынақты жобалар Астана, Алматы қалаларында және Ақтөбе облысында іске аспақ. Егер бұл тәжірибе сәтті өтсе, онда еліміздің басқа аймақтарына да тарайды.

Қазақстанда тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесінің әрі қарай дамуы және оның әлеуетінің дұрыс қолданылуы құрылыс көлемінің өсуіне мүмкіндік туғызуы тиіс, ал ол, өз кезегінде, салық аударуларының өсуіне және шектес салалардың дамуына әкеледі. Еуропалық елдердің тәжірибесіне жүгінсек, олардың құрылыс салымдары салымшыларын ынталандыруға салған 1 еуроны бюджетке салық түрінде үш есе өсіп қайта түседі екен. Бұл тағы да тұрғын үй құрылыс салымдары жүйесінің ұзақ мерзімді болашақтағы әлеуетті мүмкіндіктері мен сенімділігінің дәлелі болып табылады.

Қарағанды облысының 2009 жылғы қорытындылары бойынша сыртқы экономикалық қызметі

Зейірденова Ә.Б., «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» мемлекеттік мекемесі Қарағанды филиалының экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маман-экономисі.

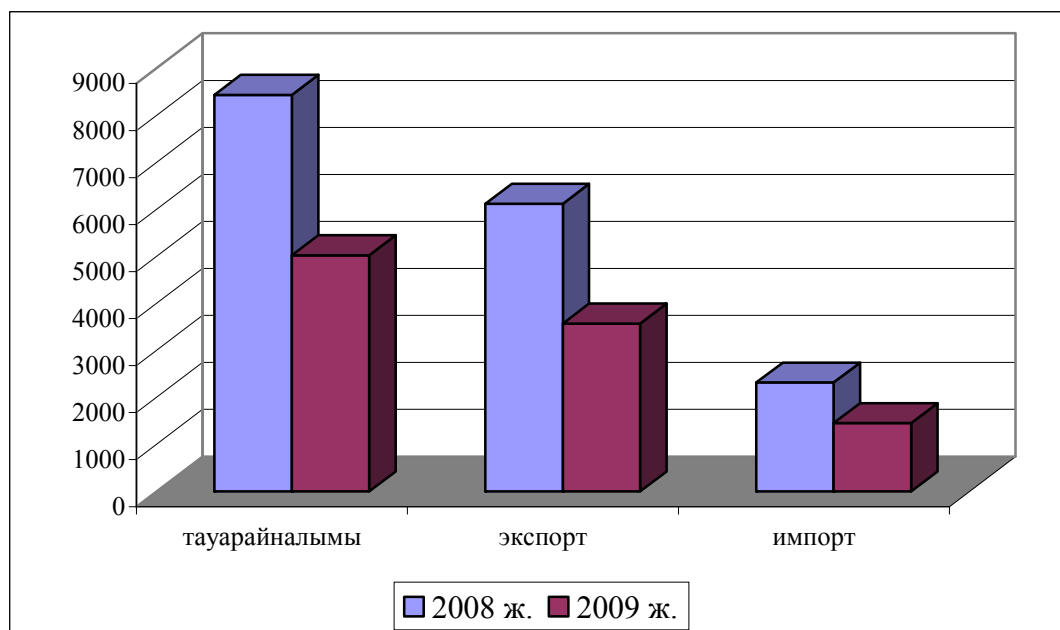
Қарағанды облысы Қазақстанның 1/6 аумағын алып жатқан Қазақстанның ірі облыстарының бірі болып табылады, әрі Қазақстанның сыртқы экономикалық қызметінде маңызды роль атқарады. Еліміздің экспорт көлеміндегі облыс экспортының үлес салмағы айтарлықтай. Қарағанды облысы географиялық жағдайының, бірегей табиғи мүмкіндіктерінің, өндірістік, ғылыми-техникалық, инновациялық және еңбек мүмкіндіктерінің, транспорттық инфрақұрылымдарының арқасында бәсекелестік басымдыққа ие. Қарағанды аумағы кәсіпорындарының өнімдері әсіресе, мыс, көмір, қара металдар және олардан жасалған бұйымдары әлемнің 92 еліне экспортталады. Кәсіпорындардың мүмкіндіктерін тиімді жүзеге асыру үшін үкіметтің атқару органдары аумақтың шаруашылық субъектілері және басқа елдердегі серіктестері арасында тікелей байланысты орнатуға ықпал етеді.

Қарағанды облысының сыртқы сауда айналымы 2009 жылы 5027,6 млн. АҚШ долларын құрады, яғни ол 2008 жылмен салыстырғанда 3410,6 млн. АҚШ долларына немесе 40,4%-ға төмен (1 сурет).

Есептегі мерзім ішінде сыртқы сауданың сальдосы 2117,9 млн. АҚШ долларын құрады, бірақ өткен жылға қарағанда бұл көрсеткіш 1682,2 млн.АҚШ долларына немесе 44,3%-ға төмендеді.

1 - сурет
(млн.АҚШ доллары)

Қарағанды облысының сыртқы сауда айналымының құрылымы

Экспорттың мөлшері 2009 жылы 3572,7 млн. АҚШ долларын құрады және өткен жылға қарағанда 2546,4 млн.АҚШ долларына немесе 41,6%-ға төмендеген, оның ішінде ТМД елдеріне сомасы 825,6 млн.АҚШ долларының тауарлары экспортталған (өткен жылғыдан төмендеу - 954,3 млн.АҚШ доллары немесе 53,6%), ал қалған елдерге – 2747,1

млн.АҚШ долларына тауарлар экспортталған (өткен жылғыдан төмендеу- 1592,1 млн АҚШ доллары немесе 36,7%).

2009 жылдың 12 айында облыс бойынша экспорттың негізгі үлес салмағы металлдарға және одан жасалған бұйымдарға (77,8%) түседі. Металлдардың және одан жасалған бұйымдар экспорттының негізгі үлесі алыс шетелдермен саудадан байқалады (80,5%).

2 сурет.

Алыс шетелдермен сауда жүргізуде металлдардың және одан жасалған бұйымдар экспорттының көлемі 2009 жылы 2237,6 млн.АҚШ долларын құрады, ол 2008 жылмен салыстырғанда 1605,9 млн.АҚШ долларына немесе 41,8%-ға төмен.

Есеп беру мерзімі ішінде ТМД елдеріне сомасы 542,6 млн.АҚШ долларының металлдары және одан жасалған бұйымдары экспортталған, ол өткен жылмен салыстырғанда 557,3 млн.АҚШ долларына немесе 50,7%-ға төмен.

Облыстың кәсіпорындары, экспортерлері шығарған өнімдердің негізгі тұтынушылары 1 кестеде көрсетілген.

1 Кесте
(млн АҚШ доллары)

Елдің атауы және ел топтары	Тауарайналымы		Экспорт	
	Барлығы	Жалпы тауарайналымындағы елдің үлес салмағы, %	Барлығы	Экспорттың жалпы мөлшеріндегі елдің үлес салмағы, %
1	2	3	4	5
<u>ТМД елдері</u> <u>Оның ішінде:</u>	1624,8	32,3	825,6	23,1
Ресей	1062,6	21,1	494,6	13,8
Украина	297,8	5,9	133,1	3,7
Өзбекстан	94,3	1,9	78,0	2,2

1	2	3	4	5
Басқа елдер, оның ішінде:	3402,8	67,7	2747,1	76,9
Қытай	1086,1	21,6	992,7	27,8
Ұлыбритания	804,0	16,0	791,0	22,1
Иран	432,0	8,6	431,3	12,1

Облыстың сыртқы сауда айналымында ТМД елдерінің үлесі өткен жылмен салыстырғанда 5,7%-ға, оның ішінде Ресейдің үлесі 4,5%-ға, Украинаның үлесі 1,8%-ға азайған. Тауар айналымындағы Өзбекстанның үлес салмағы 0,5%-ға көбейді. Сонымен қатар, қалған елдердің үлес салмағының 5,7%-ға өскені байқалды, оның ішінде Қытайдың үлесі 4,6%, Ұлыбританияның үлесі 4,5%, Иранның үлесі 3,2%-ға артты.

Қарағанды облысының тауарларын сатып алушылардың бірі – Қытай. 2009 жылы бұл елге экспорттың көлемі 992,7 млн. АҚШ долларын құрады, бірақ өткен жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 255,8 млн. АҚШ долларына немесе 20,5%-ға төмендеді. Қытайға экспортқа шығарылатын негізгі өнімдер катодтар және рафинадалған мыстан жасалған катод секциялары (экспорт көлемінің 659,7 млн. АҚШ доллары немесе 66,4%) және темірден немесе қоспасыз болаттан құйылған жұқа прокат (экспорт көлемінің 82,0 млн. АҚШ доллары немесе 8,3%) болып табылады.

Облыс кәсіпорындарының Қытайдан кейінгі ірі серіктесі - Ұлыбритания. Бұл елге шығарылатын экспорттың көлемі 2009 жылы 791,0 млн. АҚШ долларын құрады. Бірақ бұл көрсеткіш өткен жылмен салыстырғанда 157,0 млн. АҚШ долларына немесе 16,6% төмендеді. Ұлыбританияға экспортқа шығарылатын негізгі өнімдер - катодтар және рафинадалған мыстан жасалған катод секциялары (экспорт көлемінің 661,3 млн. АҚШ доллары немесе 83,6%), сұндай-ақ өңделмеген күмістер (экспорт көлемінің 108,7 млн. АҚШ доллары немесе 13,7%).

Ресейге шығарылған экспорт көлемі 2009 жылы 494,6 млн. АҚШ долларын құрады, өткен жылмен салыстырғанда 605,6 млн. АҚШ долларына немесе 55% төмендеген.

Ресейге экспортқа шығарылатын өнімдер электролитті емес әдіспен цинктелген, темірден немесе қоспасыз болаттан жасалған жұқа прокат (экспорт көлемінің 132,3 млн. АҚШ доллары немесе 26,7%) және темірден немесе гальванмен жалатылған қоспасыз болаттан жасалған жұқа прокат (экспорт көлемінің 71,6 млн. АҚШ доллары немесе 14,5%) болып табылады.

Импорт көлемі 2009 жылы 1454,8 млн. АҚШ долларына жетті және өткен жылмен салыстырғанда 864,2 млн. АҚШ долларына немесе 37,3% төмендеді, оның ішінде ТМД елдерінен сомасы 799,1 млн. АҚШ долларының (өткен жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 624,0 млн. АҚШ долларына немесе 43,8% төмендеді), ал басқа елдерден 655,7 млн. АҚШ долларының (төмендеу 240,1 млн. АҚШ доллары немесе 26,8%) тауарлары импортталды.

Облыс бойынша 2009 жылы импорттың негізгі үлес салмағы машиналарға, жабдықтарға, транспорт құралдарына, жабдықтар мен аппараттарға (41,1%) түседі (3-сурет). Олардың импорттарының негізгі үлесі (62,4%) алыс шетелдермен сауда есебінен болады. Яғни, бұл тауар топтарының импорттарының көлемі алыс шетелдермен сауданың 373,4 млн. АҚШ долларын құраған, 2008 жылмен салыстырғанда 94,5 млн. АҚШ долларына немесе 20,2% төмен.

Есептегі мерзім ішінде ТМД елдерінен сомасы 225,1 млн. АҚШ долларының машиналары, құрал- жабдықтары, транспорт құралдары, аппараттары импортқа жіберілген, ол 2008 жылмен салыстырғанда 121,1 млн. АҚШ долларына немесе 35,0 %-ға төмен.

Қарағанды облысының басты импортер – елдері

2 Кесте
(млн.АҚШ доллары)

Елдің атауы және ел топтары	Тауарайналымы		Импорт	
	Барлығы	Жалпы тауарайналымындағы елдің үлес салмағы, %	Барлығы	Импорттың жалпы көлеміндегі елдің үлес салмағы, %
<u>ТМД елдері,</u> <u>Оның ішінде:</u>	1624,8	32,3	799,1	54,9
Ресей	1062,6	21,1	568,0	39,0
Украина	297,8	5,9	164,6	11,3
Беларусия	85,8	1,7	45,5	3,1
<u>Басқа елдер,</u> <u>оның ішінде:</u>	3402,8	67,7	655,7	45,1
Германия	145,8	2,9	135,0	9,3
Қытай	1086,1	21,6	93,4	6,4
Финляндия	71,3	1,4	70,5	4,8

Облыс тауарлары импортының жалпы көлеміндегі ТМД елдерінің үлесі өткен жылмен салыстырғанда 6,5%-ға азайған, оның ішінде Ресейдің үлесі 6,8%-ға, Украинаның үлесі –0,8 %-ға азайды, Беларусьияның үлесі 0,7%-ға аздап көбейді. Сонымен қатар қалған елдердің негізгі үлес салмағының 6,5%-ға өсуі байқалды, оның ішінде Финляндияның үлесі 2,1%-ға, Германияның үлесі 1,9%-ға өсті, Қытайдың үлесі 1,7%-ға төмендеді.

Қарағанды облысының негізгі сауда серіктес-импортері –Ресей, онда жалпы импорт көлемінің 39,0%-ға жинақталған. 2009 жылдың 12 айында бұл елмен импорт көлемі 568,0 млн. АҚШ долларын құрады, өткен жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 493,3 млн.АҚШ долларына немесе 46,5%-ға төмендеді.

Ресей импортының құрылымында мотор бензинінің және ферромарганецтің үстемдік ету бағдары сақталуда. Мысалы, мотор бензині бойынша импорт сомасы 2009 жылғы қаңтар-желтоқсан айларында 20,6 млн. АҚШ долларын құрды немесе импорт көлемінің 3,6% болды, ферромарганец бойынша 18,5 млн.АҚШ долларын немесе импорт көлемінің 3,3% болды.

Украинадан 2009 жылы сомасы 164,6 млн.АҚШ доллары болатын тауарлар экспортталған. Бұл көрсеткіш 2008 жылмен салыстырғанда 115,8 млн. АҚШ долларына төмендеген немесе 41,3% болды. Украинадан экспортталатын басты тауарлар кендер және темір қосындылар (19,7млн.АҚШ доллары немесе импорт көлемінің 12,0%), теміржол және трамвай вагондары (18,5млн.АҚШ доллары немесе импорт көлемінің 11,3%).

2009 жылдың 12 айында Германиямен импорт көлемі 135,0 млн АҚШ долларын немесе импорттың жалпы көлемінің 9,3% құрады, бұл көрсеткіш өткен жылмен салыстырғанда 36,0 млн АҚШ долларына немесе 21,0% төмендеді. Германияның импортының негізгі тауарлық номенклатурасы ретінде вакуумдық бұрғылар (7,5 млн.АҚШ доллары немесе импорт көлемінің 5,6%) және көмір өндіруге қажетті қазу машиналары (7,0 млн.АҚШ доллары немесе импорт көлемінің 5,2%) аталады.

Қытай импортының негізгі тауарлық номенклатурасы-өңделмеген қалайысы Финляндияның өздігінен түсірілген машиналары, Беларусьияның натуралды сұйық майы болып есептеледі. Олардың импорттарының көлемі 2009 жылы 93,4 млн АҚШ долларын, 70,5 млн.АҚШ долларын және 45,5 млн. АҚШ долларын құрады.

Облыста импортты алмастыратын өндірістерді құру мақсатында ұлттық компаниялардың таяудағы үш жылға импорттарына талдау жасалады. Бұл біздің тауар өндірушілеріміздің әрекеттегі өндірістерді кеңейту есебінен, модернизациялау немесе жаңа импорт алмастырушы өндірістер құру есебінен қандай өнімдерді өндіре алатындығын анықтауға мүмкіндік береді.

2009 жылы облыста индустриалды-инновациялық бағыттағы жаңа өндірістер іске қосылды: “АрселорМиттал Теміртау” АҚ НООМ КД тау-кен жабдығына жөндеу жүргізу цехы, “Қарагандацветмет”ӨБ “Корпорация Казахмыс” ЖШС “Нұрқазған” кен байыту фабрикасында мобильді-жылжымалы кешені іске кірісті.

Цементті құрғақ әдіспен өндірудің №6 технологиялық желісі “Карцемент” АҚ, темір-бетон конструкциялар үшін болат сымдарды өндіретін Қазақстандағы жалғыз кәсіпорын, “Азия Метиз” ЖШС (Қарағанды қ) түрлі болат сым өндіру цехы пайдалануға берілді.

“Казцентрэлектропровод” ЖШС талшықты-оптикалық кабель өндіру, “АбайЛитМаш” ЖШС (Абай ауданы) минералды ұнтақ және сәндірілмеген әк өндіру кәсіпорындары іске қосылды.

“Tiffany Marble” ЖШС сантехникалық және әрлеу материалдарын өндіру цехы пайдалануға берілді, “№1 Қарағанды ет комбинаты” ЖШС колбаса және ет өнімдерін өндіру желісі іске қосылды.

Облыста жаңадан салынатын немесе салуы жоспарланатын қуатты өндірістер тізбесі жасалды. Тізбеге химиялық және фармацевтикалық, металлургиялық, тау-кен өндірісінің, құрылыс индустриясының, энергетика және туризм салаларының объектілері, атап айтқанда олардың ішіне “Biosham” ЖШС вена инъекциялары үшін ерітінділерді, субстанцияларды және туберкулезге қарсы дайын дәрі формаларын өндіру, “Қарағанды фармацевтикалық

зауыты” ЖШС құрылысының үшінші кезегі кіреді. Бұл жобаларды жүзеге асыру ҚР Президентінің 2014 жылға дейін отандық өндіріс есебінен дәрі-дәрмек тұтынуды 50% қамтамасыз ету туралы тапсырмасының орындалысын шешуге ықпал етеді.

Осы жыл ішінде қазақстандық тауарларды өндіретін өндірістерді дамыту жұмыстары жүргізілді, осы бағытта жергілікті тауар өндірушілермен 135 млрд.теңгеге 452 шарт жасалды. Облыста отандық тауар өндірушілерді қолдау мақсатында ірі кәсіпорындарында өндірісті шоғырландыру жұмыстары басталды.

“АрселорМиттал Теміртау” АҚ және “Корпорация Қазақмыс” ЖШС бірлесіп жұмыс істеуге шағын және орта бизнестің 11 кәсіпорны белгіленді. Олардың ішінде “КазБелАз” БК, “Казцентрэлектропровод” ЖШС, “Вторпром” ЖШС, “Минова Казахстан” БК және басқалар.

Ірі жүйені құрайтын кәсіпорындармен өзара іс әрекет ету ұзақ мерзімді тапсырыстар жасауға ықпал етеді, яғни осының нәтижесінде шағын және орта бизнес кәсіпорындарының бірқалыпты жұмыс істеуіне жағдай жасалады. Қазірдің өзінде “АрселорМиттал Теміртау” АҚ сұрыпты прокат өндіру үшін қалып өнімдерін шығаратын “Вторпром” ЖШС-мен тығыз байланысын атап өтуге болады, “Минова Казахстан” БК кәсіпорын шахталардың тау-кен өнімдерін ампермен бекіту үшін полиэфир смоласынан жасалған ампулалармен қамтамасыз етеді. “Қазақмыс Корпорациясы” ЖШС “Казцентрэлектропровод” ЖШС мыс жеткізе отырып, кабель өнімдерін алады, “Ютария ЛТД” фирмасы корпорацияның қызметкерлерін арнайы киіммен қамтамасыз етеді.

Жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде облыста қазақстандық өнімдерді өндіретін кәсіпорындарды көбейту мақсатында ұлттық компаниялармен және жүйе құрайтын кәсіпорындармен жалпы сомасы 146,0 млрд.теңге болатын 474 хаттамаға қол қойылды.

Елбасының жыл сайынғы үндеуіне сәйкес облыста бәсекеге түсе алатын жаңа өндірістер құру, экспортқа бағытталған отандық өнімдерді шығару және сату жоспарлануда, ал бұл іс Қарағанды облысы кәсіпорындарының сыртқы экономикалық дамуына жетелейді.

СЕМИНАРЛАР. КЕҢЕСТЕР. КОНФЕРЕНЦИЯЛАР

ЕурАзЭҚ елдеріндегі кәсіпорындар мониторингі

Аубакирова Н.В. - ҚР Ұлттық Банкі Батыс Қазақстан филиалы экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маман - экономисі.

Угренинова М.Н. – ҚР Ұлттық Банкі Қостанай филиалы экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маман - экономисі.

Әлемнің барлық жетекші елдерінің орталық банктері ақша-кредит саясатының негізгі бағыттарын жүзеге асыра отырап, қаржы жүйесінің тұрақтылығын барлық сегменттер мен деңгейде қамтамасыз ету үшін ресми статистиканың мәліметтерімен қатар, кәсіпорындар мониторингін жүргізу арқылы, өзінің экономиканың әр алуан салаларындағы экономикалық жағдайға берген тәуелсіз бағаларын да пайдаланады.

Әр елдің орталық банктерінде мониторинг жүргізудің әдістерінде, нысандарында, мақсаттарында және құралдарында айырмашылықтар мен ерекшеліктер бар, алайда бұл жұмыстың саласында ортақшылық та жоқ емес, әсіресе бұрында экономикасы біртұтас болған елдерде.

ЕурАзЭҚ-на қатысушы мемлекеттердің орталық (ұлттық) банктерінің мамандарын кәсіби оқыту Бағдарламасы шеңберінде 2009 жылдың мамыр айында Ресей Банкінің Санкт-Петербург банк мектебі (колледжі) базасында «Кәсіпорындар мониторингі» тақырыбы бойынша халықаралық семинар өтті. Санкт-Петербург банк мектебі 1963 жылы КСРО Мемлекеттік банкінің Ленинград есеп-кредит техникумы болып құрылған еді. Бүгінгі күні ол материалдық базасы өте жақсы жабдықталған және жоғары кәсіпті педагогикалық ұжымы бар Ресей Банкінің білім беретін жетекші мекемелерінің бірі болып табылады.

Семинарды Ресей Федерациясы Орталық Банкінің Банктік реттеу және қадағалау департаменті ЕурАзЭҚ-на қатысушы мемлекеттердің орталық банктерінің мониторинг жүргізу саласында атқаратын жұмыстарымен танысу және тәжірибе алмасу мақсатында ұйымдастырған болатын.

Семинардың жұмысына Армения, Беларусь, Қазақстан, Қырғыз Республикаларының, Украина және Ресей Федерациясының орталық (ұлттық) банктерінің өкілдері қатысты. Ресей Банкі жағынан семинарға ОБ-ң банктік реттеу және қадағалау Департаментінің өкілдері мен РБ-ң сегіз аумақтық мекемелерінің кәсіпорындар мониторингі қызметінің жетекшілері қатысты. Қазақстан делегациясын ҚР Ұлттық Банкі Орталық аппаратының Ақпарат технологиясы департаментінің 2 маманы мен Қостанай, Батыс Қазақстан, Павлодар және Атырау филиалдарының қызметкерлері құрады. Бұдан басқа, семинарға Халықаралық валюталық қордың банктік қадағалау саласының Ресей Банкіндегі кеңесшісі Антонио Игнасио Гарсия Паскуаль қатысты.

Семинарда Ресей Банкінің экономиканың қаржылық емес секторындағы жағдайды бағалау үшін мониторингтің нәтижесін қолданудың жолдарын жетілдіру, кәсіпорындар мониторингінің нәтижесін қолдана отырып аймақтардың экономикасының дамуының ағымдағы беталысын талдау сияқты негізгі мәселелер қаралды. «ЕурАзЭҚ-на қатысушы мемлекеттердің орталық (ұлттық) банктерінің мамандарының кәсіпорындар мониторингін жүргізу мен оның нәтижелерін практикалық қолдану саласында атқаратын жұмыстары бойынша ынтымақтастығын жетілдіру бағыттарын» талқылауға арналған «дөңгелес үстел» өтті.

Белгілі болғандай, орталық (ұлттық) банктерінің мамандарының экономиканың нақты секторы кәсіпорындар мониторингін жүргізу барысында сауалнамаға жауап берушілермен өткізетін жұмысы сан қырлы және ерекше екені белгілі, алайда ортақтықтары да өзгешеліктері де жоқ емес.

Бұл тұрғыда, осы секілді семинарлар жұмыс барысында туындайтын жалпы мәселелерді қалыптасып шешуге, жалпы проблемаларды жан-жақты бағалап талқылауға септігін тигізеді.

Семинарға қатынасушылар мониторингті ұйымдастыру, жүргізу және оның нәтижесін пайдалану тұрғысындағы тәжірибелерге ерекше назар аударды. Семинар өткен кезеңде Ресей Федерациясының 79 аймағында Ресей Орталық Банкі жүргізетін кәсіпорындар мониторингінің деректер базасында 16 мыңнан астам кәсіпорын бар болған еді. Мониторингке қатысушылардың құрамында активтер шамасы әр түрлі санаттағы кәсіпорындар (әлеуметтік маңызы бар және құрылым құратын кәсіпорындар, экспортерлер, ірі, орта және шағын кәсіпорындар); банк жүйесі үшін маңызды кәсіпорындар (КҰ акционерлері, заемшылар, салымшылар, аффилирленген тұлғалар); қаржы жағдайы әртүрлі кәсіпорындар бар.

Пікір сұрау ай сайынғы және тоқсан сайынғы сауалдама негізінде төрт түрлі сауалнама бойынша жүргізіледі. Қаржылық сауалнаманы 10 мыңға жуық кәсіпорын; конъюнктуралық сауалнаманы 15,5 мыңнан астам кәсіпорын; инвестициялық сауалнаманы 13,6 мыңнан астам кәсіпорын; банк қызметіне сұранысты бағалау сауалнамасын 11 мыңға жуық кәсіпорын толтырады. Мониторинг нәтижесін қолдана отырып аймақтардың экономикасының дамуының ағымдағы беталысының талдауымен Ресей Банкінің аумақтық мекемелерінің - Рязань, Тюмень, Кемеров, Курган, Ростов облыстарының, Краснояр өлкесінің, Кабардин-Балқар және Башқұртстан Республикаларының - кәсіпорындар мониторингі қызметінің жетекшілері таныстырды.

Құрамына қадағалау, инспекциялау, лицензиялау бөлімдері кіретін Орталық банктің қадағалау блогінің қызметін ақпараттық талдаумен қамтамасыз ету мониторинг нәтижелерін пайдаланудың негізгі бағыты болып табылады. Экономикалық талдау жүйесінің (2008 жылдан бастап) қазіргі уақыттағы дамуында құрылым құратын және өзге де қаржылық емес кәсіпорындардың жағдайларын талдау басымды орын алады. Бұл үшін «Кәсіпорынның сенімділігі» жүйесі пайдалануға қосылған.

Кәсіпорындар мониторингі қызметі мамандарының, мониторинг нәтижелерін пайдалана отырып, қаржылық емес кәсіпорындардың сенімділігіне берген бағасы, заемшылардың, аффилирленген тұлғалардың және кредит ұйымдары салымшыларының сенімділігін бағалаған кезде қадағалау блогінің мамандары үшін құнды қосымша болып табылады. Сонымен бірге мониторингке қатысушы да, оған қатыспайтын кәсіпорын да қаржы талдауының нысаны бола алады. Сенімділікке баға беру үшін, біріншіден, кәсіпорын туралы ақпарат жиналады. Бұған, қаржы-шаруашылық қызмет туралы сауалнамадан басқа, кәсіпорынның Интернет желісіндегі ресми сайтынан, сондай-ақ өзге де бұқаралақ ақпарат құралдарынан алынған қосымша ақпарат та негіз бола алады. Баға беру кезінде ОБ Банктік реттеу және қадағалау департаменті мен аумақтық мекемелерінің мониторинг қызметтері арасында ақпаратпен алмасу жұмыстары жүргізіледі.

Одан кейін дискриминанттық талдау жүргізіледі, атап айтқанда бақылау объектілері белгілі бір белгілер бойынша топтастырылады, атап айтқанда кәсіпорындар сенімділік санаттарына бөлінеді: шартты-сенімділер (А санаты); «сұр зона» (В санаты); шартты-сенімсіз кәсіпорындар (С санаты).

Осы түрде көрсетілген ақпараттық жәрдем, қадағалау блогіне жеке дара алынған кәсіпорынның, сондай-ақ бір топ кәсіпорындардың, бір саланың (немесе қызметтің) және аймақтың талдауын жүргізуге мүмкіншілік туғызады. Бұл ретте аймақ экономикасын талдау мүмкіндігі Ресей Орталық банкінің қадағалау блогіне кредиттік ұйымдармен, мониторинг нәтижелерін банк қоғамдастығының қажеттілігіне пайдалану шеңберінде, қарым-қатынас жасау үшін маңызды рөл атқарады. Атап айтқанда, бұл деректерді банктер филиал желілерін ұлғайтар кезде банк қызметіне сұранысты анықтау үшін пайдаланады және банк жүйесіне тән тәуекелді бағалап ескеруге мүмкіншілік алады.

Сонымен, мониторинг қызметі қадағалау органының консультативтік сүйемелдеушісі болып табылады (кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалаған кезде қадағалау блогінің мамандарына методикалық жәрдем беру). Конъюнктуралық зерттеулерді сапалы жүргізу

үшін Ресей Орталық банкі мониторинг қызметінің мамандарын оқыту мәселесіне ерекше мән беріп отыр, іскерлік ойындар жүйесі бойынша экспресс-тренингтер өткізу әдістері қолданылады.

Беларусь Республикасы Ұлттық банкінің мониторинг жүйесі үш түрлі талдаудан құрылған: экономикалық конъюнктураның өзгеруінің ай сайынғы талдауы кәсіпорындардың заем ресурстарына сұраныс серпініндегі ағымдағы беталысты, олардың шығаратын өніміне сұраныс және ұсыныспен, өзге де факторлармен өзара байланыстыра отырып бағалауға мүмкіндік береді (конъюнктуралық сауалнамалар негізінде); кәсіпорынның қаржы жағдайының тоқсан сайынғы талдауы шаруашылық қызметтің нәтижесін, өзін - өзі қаржыландыру көздерін құруы және несие қаражаттарына қажеттілік танытуы жағынан, жедел түрде бағалауға мүмкіндік береді (инвестициялық сауалнамалар негізінде). Кәсіпорындардың шаруашылық қызметтерінің қаржылық нәтижелерімен, сондай-ақ капитал нарығындағы сұранысты және ұсынысты өзара байланыстыра отырып инвестициялық белсенділіктің тоқсан сайынғы талдауы (қаржылық сауалнамалар негізінде) жүргізіледі. Қосымша, жылына 2 рет, банк көрсететін қызметтерге сұраныс зерттеледі. Бұл банктік жүйенің жұмыс істеуіне қызмет тұтынушылардың (кәсіпорындардың) жағынан сапалы баға алуға, сондай-ақ банк көрсететін қызметтерге кәсіпорындардың сұранысын қанағаттандыру мақсатында (тұтынушылардың тілегі және артықшылығы негізінде) банктердің жұмысындағы өзгерістерді жоспарлауға мүмкіндік береді.

Украина Ұлттық банкі кәсіпорындар сауалнамасын тоқсан сайын жүргізеді. Және де, іріктемені қалыптастырған кезде, пікірін сұрайтын кәсіпорындардың тізімі салалық және аймақтық құрылымды есепке ала отырып, өндірістің жалпы қосымша құнына қосқан үлесіне сәйкес анықталады. Сауалнамадағы сұрақтарының көпшілігі алдағы уақытқа, әсіресе келесі 12 айда болатын жағдайды күту деңгейіне бағытталған, бұл ретте сұрақтардың мазмұны мен айқындамасы әр бір сауалнама өткеннен соң анықталып және қайта қаралып отырады.

Сонымен қатар бір сауалнаманың конъюнктуралық көрсеткіштерінде бейнеленген Украина экономикасының кеңейтілген талдауы, Украина Ұлттық банкінің ел экономикасына тигізген ықпалына берілген бағаның жариялылығы қызығушылық тудырады. УҰБ экономикаға тигізген ықпалының бағасы тікелей де – бұл кезде респонденттер УҰБ қызметін бағаның өсу деңгейіне ықпал ететін фактор ретінде бағалайды, жанама да сипатталады – бұл кезде жалпы іріктеменің ішінен УҰБ қызметіне ден қоятын кәсіпорындардың бір бөлігі УҰБ қызметіне ден қоймайтын кәсіпорындармен салыстырылады.

Армения Республикасының Орталық Банкі жүргізетін мониторинг «Кәсіпорындардың кредиттік рейтингі» түрінде көрсетіліп, қаржы нарығында тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатында – салауатты кәсіпорындарды капиталандыру мен корпоративтік облигация нарығының қалыптасуына, және нақты сектор мен қаржы секторының араларындағы экономикалық қатынастардың салауатты дамуына мүмкіндік туғызу үшін ұйымдастырылған жұмыс. Бұл жағдайда - АР ҰБ берген кредиттік рейтинг сауда банкілерінің, кәсіпорындарға несие беру кезіндегі тәуекелділігі бойынша активтерін есептеу үшін, сондай-ақ жоғары кредиттік рейтинг алған кәсіпорындардың облигацияларын сатып алу үшін пайдаланылады. Семинарға қатысушылардың назарына «Кредиттік рейтингілеудің методикасы» атты презентация ұсынылды.

Семинарға қатысқан ХВҚ-ң банктік қадағалау саласының Ресей Банкіндегі Кеңесшісі Антонио Игнасио Гарсия Паскуаль ағылшын тілінде (орыс тіліне аударылған) тәуекелділікке бағдарланған қадағалауда жеке және заңды тұлғалар туралы ақпаратты пайдалану туралы лекция оқыды. Уәждеме туралы - банктік қадағалау үшін ақпаратты пайдаланудың маңыздылығы, кредит тәуекелділігінің үлгісі туралы айтып берді. Тәуекелділік мен кредит тәуекелділігі – бұлар банк жүйесін талдаудың іргетасы, сондықтан сапалы талдау жасау үшін компаниялар мен жеке тұлғалардың қаржы жағдайын бағалау керек екенін айтты.

ҚРҰБ Орталық аппаратының, Қостанай, Павлодар және Батыс Қазақстан филиалдарының мамандары «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі жүргізетін

экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингі» туралы сөз сөйлеп, соңынан семинарға қатысушыларға естелік сувенирлер табыс етті.

Одан өзге, семинарға қатысушыларға Санкт-Петербург қаласының тарихи ғимараттарының бірі – Санкт-Петербург қаласы Ресей Банкінің бойынша Бас басқармасында болудың мүмкіндігі туды, онда «Кәсіпорындар мониторингін жүргізуді ұйымдастыру және оның нәтижелерін практикада қолдану» тақырыбы бойынша лекция өтті. Лекцияға дейін басқарма бойынша және Ресей Банкінің 140 жылдығына орай 2000 жылы ашылған мұрағат қоры бойынша экскурсия өтті. Мұрағат экспозициясы Император Александр II басқарған кезеңнен бастап Ресей банк жүйесінің құрылуы мен даму тарихына арналған. Бас басқарманың қызметкерлері мен банк ардагердерінің күшімен жасалған мұрағат қорының көрнекті де қызықты экспонаттары, банкирлердің қазіргі буыны, Ресей банк жүйесінің дамуы үшін, тарихи тәжірибе мен банк ісінің дәстүрін құнттап сақтап және көбейтуді қолға алған ұжымның дәстүріне ат салысып жүргенін көрсетеді. Материалдардың ішінде бірінші «Мемлекеттік Банктің Жарғысы», «Мемлекеттік банк шенеунігінің Императорға шын бағынғандығы туралы ант қағазы» және Мемлекеттік банктің бірінші Басқарушысы (1860-1866 жылдары) «Барон Александр Людвигович Штиглицтің рухани өсиеті» сынды жанды толғандыратын экспонаттар да бар.

Мәдени бағдарлама ретінде Санкт-Петербургдың өзендері мен каналдары бойынша, түнгі қала бойынша, Нева өзені бойында орналасқан қала туралы жанға жағымды әсер қалдырған экскурсиялар ұйымдастырылды.

Семинар аяқталғаннан кейін қатысушыларға «Кәсіпорындар мониторингі» тақырыбы бойынша оқудан өткендігі туралы сертификаттар және естелік сувенирлер тапсырылды.

Қорытындылай келе, семинарға қатысушылар, кәсіпорындар мониторингі саласындағы ынтымақтастық пен тәжірибе алмасу және де практикалық білімді толықтыру, орталық (ұлттық) банктер, оның ішінді біздің елде де, жүргізетін кәсіпорындар мониторингі жүйесін жетілдіру мақсатына едәуір қажет екенін атап өтті.